

T.C
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

JOHN LOCKE VE DAVID HUME'UN AHLAK
FELSEFELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN **HAZIRLAYAN**
Prof. Dr. Emin ÇELEBİ **Kübra Nur KARA**

MALATYA-2025

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANA BİLİM DALI**

**JOHN LOCKE VE DAVID HUME'UN AHLAK FELSEFELERİNİN
KARŞILAŞTIRILMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kübra Nur KARA

**Danışman
Prof. Dr. Emin ÇELEBİ**

MALATYA-2025

ONUR SÖZÜ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “John Locke ve David Hume’un Ahlak Felsefelerinin Karşılaştırılması” başlıklı bu çalışmanın bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün eserlerin hem dipnotta hem de kaynakçada yöntemine uygun bir biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Kübra Nur KARA

TEŞEKKÜR

Lisans ve yüksek lisans eğitimlerimin başından itibaren almış olduğum her bir dersinin içeriğiyle ve eserleriyle düşünce dünyama olan eşsiz katkılarından ve tez yazım sürecimde yardımlarını, ilgi ve alakasını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Emin ÇELEBİ' ye teşekkür ederim.

Sonrasında; ilk günden bu güne her zaman arkamda duran, bu zorlu süreçte en büyük destekçim olan, inançlarını hiç yitirmeyerek bana göstermiş oldukları sabırları, derin anlayışları, fedakarlıkları ve her durumda koşulsuz destekleri için sevgili annem, babam ve kardeşlerime; bu süreç içerisinde moral ve motivasyonumun düştüğü her anda varlığıyla desteklerini esirgemeyen sevdiklerime sonsuz teşekkür ederim.

ÖZET

Bu çalışmanın amacı felsefe tarihinde ahlak probleminin gelişimi ve bu bağlam da insanı felsefelerinin temel merkezlerine yerleştirmelerinden dolayı aydınlanma filozofları olarak anılan, 17. ve 18.yy filozofları olan, felsefe tarihinin önemli düşünürleri arasında yer alan John Locke ve David Hume'un ahlak felsefelerinin karşılaştırmalı bir incelemesini ortaya koymaktır.

Ahlak felsefesi kişilerin davranışlarını yönlendiren ilkelerin ve değerlerin kökenini, geçerliliğini ve evrenselliğini sorgulayan felsefi bir disiplindir. Bu disiplin bireyin ve toplumun davranışlarını sorgularken aynı zamanda bunlar için temellendirmeler yapmaya da çalışır. İlk Çağdan günümüze kadar devam eden bu sorgulama insanın doğasıyla, iradesiyle, özgürlüğüyle ve toplumla olan ilişkisiyle bağlantı içerisindedir. Ahlak probleminin temelinde iyi ve kötü davranışın ölçütü nelerdir ? Ahlaki eylemin kaynağı nedir ? gibi temel sorular bulunur.

Locke ve Hume ahlak anlayışlarını epistemolojileriyle ilişkilendirerek, bilgilerimizin ve ahlaki yargılarımızın deneyimden geldiğini temellendirmeye çalışırlar. İki filozofta ahlakın kaynağını deneyime dayandırırken, ahlak değerlendirmelerinde Tanrı'ya ve akla yer vermesinden dolayı Locke Hume'dan ayrılır.

Çalışmamız karşılaştırma amacına uygun olarak giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Tezin birinci bölümünde; John Locke'un ahlak anlayışının kökeni temellendirilerek incelenmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde aynı şekilde Hume'un ahlak anlayışı ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise her iki filozofun ahlak anlayışları karşılaştırılmış ve eleştirel bir perspektiften değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: John Locke, David Hume, Ahlak, Akıl, Duygu

ABSTRACT

The purpose of this study is to present a comparative examination of the moral philosophies of John Locke and David Hume, two 17th- and 18th-century philosophers known as Enlightenment philosophers for their emphasis on the development of the moral problem in the history of philosophy. These philosophers are considered important thinkers in the history of philosophy.

Moral philosophy is a philosophical discipline that questions the origin, validity, and universality of the principles and values that guide individual behaviour. This discipline questions the behaviour of individuals and societies while simultaneously seeking to provide foundations for these principles. This inquiry, which has continued from antiquity to the present day, is connected to human nature, will, freedom, and their relationship with society. At the heart of the moral problem lie fundamental questions such as: What are the criteria for good and bad behaviour? What is the source of moral action?

Locke and Hume, by linking their understanding of morality to their epistemology, attempt to establish that our knowledge and moral judgments derive from experience. While both philosophers base the source of morality on experience, Locke differs from Hume in his inclusion of God and reason in moral assessments

Our study, in line with its comparative purpose, consists of an introduction, three main sections, and a conclusion. The first section of the thesis attempts to examine the origins of John Locke's moral understanding, based on its foundation. The second section similarly examines Hume's moral understanding. The third section compares the moral understandings of both philosophers and attempts to evaluate them from a critical perspective.

Keywords: John Locke, David Hume, Morality, Reason, Emotion

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ.....	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

JOHN LOCKE'UN AHLAK FELSEFESİ

1.1. John Locke'da Ahlakın Kökeni Meselesi	6
1.1.1.Tanrı- İnsan- Alem İlişkisi.....	10
1.1.2. Ahlaki İyi ve Kötünün Belirleyicisi Olarak: Haz ve Acı	12
1.1.3. Erdem.....	13
1.1.4. Ödül ve Ceza.....	14
1.1.5. Mutluluk	14
1.1.6. Özgürlük.....	16
1.1.7. Ahlak-Din İlişkisi Temelinde; Dinsel Hoşgörü	18
1.1.8. Ahlak-Siyaset İlişkisi Temelinde, Siyasal Hoşgörü.....	20

İKİNCİ BÖLÜM

DAVID HUME'DA AHLAKIN KÖKENİ MESELESİ

2.1. Ahlak Tutku ve Duygu İlişkisi.....	28
2.2. Ahlak- Akıl İlişkisi.....	29
2.3. Erdem- Erdemsizlik, İyi-Kötü, Haz –Acı	30
2.4.Ahlak- Siyaset İlişkisi	38
2.5.Ahlak Din İlişkisi	41
2.6.Ahlak İrade ve Özgürlük İlişkisi	44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
JOHN LOCKE VE DAVID HUME’UN AHLAK FELSEFELERİNİN
KARŞILAŞTIRILMASI

SONUÇ	56
KAYNAKÇA.....	59

GİRİŞ

Ahlak, felsefenin en önemli tartışma alanlarından biridir. Ahlak ile ilgili temel soru ve problemler başlangıçtan günümüze felsefenin gündeminden düşmemiştir. Bu bağlamda değerli olanın ya da olmayanın ne olduğu, ne tür davranışlarda bulunmanın doğru, ne tür davranışlarda bulunmanın yanlış olduğuna dair soru ve sorgulamalar başat sorular olarak karşımıza çıkar.¹

Ahlak kelimesi Arapça'da "hulk" sözcüğünün çoğul bir ifadesi olup, huy anlamına gelir. İngilizcede ahlak karşılığı kullanılan "moral" sözcüğü karakter, hal ve hareket demektir. Ahlak kelimesi günümüzde, kişilerin birbirleriyle olan etkileşimlerinden ve iletişimlerinden meydana gelen tutum ve davranışları ifade etme bağlamında kullanılmaktadır. Öte yandan ahlaki iyi olarak adlandırabileceğimiz eylemleri gerçekleştirmesi buna uygun davranışlarda bulunmayı ve ahlaki kötü olarak tanımlanan davranışlardan uzak durmayı zorunlu kılan ahlak kuralları bulunmaktadır. Dolayısıyla kuralları olmayan, olmadığı düşünülen bir ahlak sisteminin varlığından söz edilemez.² Bu noktada teknik olarak ahlak ile etik arasında bir ayırımın yapılması gerekmektedir.

İyi ve kötünün sınırlarını belirleyen ahlak ile bir eylemin iyi ya da kötü olduğu sonucuna nasıl varıldığını saptayan ve bunu inceleyen etik (ahlak felsefesi) arasında ayırım bulunmaktadır. Etik, ahlaki olarak belirlenenin eleştirel yaklaşımlarla ele alınıp bu zeminde temellendirilmeye çalışılması olarak tanımlanabilir.³

Ahlak ve etiğin kapsam çerçevelerinden dolayı bazen felsefe de ya da günlük hayatta birbirlerini karşılayacak anlamlarda kullanıldığı gözlemlenmektedir. Ahlakın tarihselliği ele alındığında, bireysel ve toplumsal bir seviyede gözlemlenen bir şey olduğu saptanırken etik, ahlakı ele alan, ahlaka dair olan görüşleri kapsayan, bu ilkeleri eleştirip ayırma tabi tutan, birbirleri arasında bulunan benzerlik ve farklılıkları saptayan, karşılaştıran ve eleştirel bir tutumla ele alan felsefe disiplini diğer bir deyişle ahlak felsefesidir.⁴

¹Tepe, Harun, "Bir Felsefe Dalı Olarak Etik", Doğu Batı, 1998, sayı:4, s.9-24

²Çetin, İsmail, "John Locke'da Ahlak Kurallarının Kaynağı", Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, sayı:6, cilt:6, 1994, s.168

³Çelebi, Emin, David Hume'da Nedensellik Bağlamında Ahlak ve Hürriyet Problemi, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Felsefe ve Din bilimleri Anabilim Dalı, Konya, 2008, s.70-71

⁴Doğan, Özlem, Etik Ahlak Felsefesi, Notos Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014, s.27

Ahlak felsefesi; ahlaki davranışları ve bu davranışı meydana getiren kişiyi inceleme alanına dâhil eder. Bunu normlarla ilgili hükümler koyar bir vaziyette, çözümleyici bir yaklaşımla, betimlendirmelerle ortaya koyar.

Eski çağlarda ahlak filozoflar için; kişileri ve toplumu mutluluğa ulaştıran bir yol olarak kabul edilmiştir. Bu dönemlerde ahlak anlayışı dini inanışlar ve öğretiler çerçevesinde varlığını sürdürmüştür ve ahlak kişilere Tanrı tarafından yerleştirilmiş bir özellik olarak kabul edilir.⁵

Antik çağda birtakım ahlak yasalarının varlığından söz edilmiş ve bu yasalar sofistlere gelinceye dek sorgulanmadan kabul edilmiştir. Sofistlerle beraber sorgulanmadan kabul edilen bu yasalar üzerinde düşünölmeye başlanarak farklı devletlerin siyasi hayatlarında olduğu gibi törelerinde bununla beraber inanışlarında da farklılıklar olabileceği anlaşılmıştır. Bununla beraber bu yasaların tüm insanlar için genel geçer bir değeri bulunmadığı sonucuna ulaşılır.⁶

Sokrates, ahlak anlayışını bilginin varlığıyla ilişkilendirir. İnsan eylemlerindeki kötölük, bilgi eksikliğinden kaynaklanan bir yanılgı olarak kabul edilir. Bu sebeple ahlakiliğin ön koşulu kişinin kendini tanıması ve doğru bilgiye ulaşmasıdır. Ona göre ahlaklı bir yaşamın sonucu mutluluktur.⁷

Sokrates'in öğrencisi olan Platon ise ahlakı, kişilerin arzularından ve isteklerinden ayrı tutarak onu kendi idealar kuramı ile birleştirir. Ona göre reel varlıklar idealar âlemin de yer alan ezeli ve ebedi olan idealardır. Erdemin temelinde de iyi ideası bulunmaktadır ve erdemler iyi ideasına olan eğilimlerle anlamlı bir boyuta geçer.⁸ Platonun öğrencisi olan Aristoteles'e göre ise her şeyin bir amacı bulunmaktadır. İnsanın en yüce amacı ise mutluluktur. Kişilerin mutluluğa ulaşabilmeleri için ahlaklı bir yaşam sürmeleri gerekir.⁹

Helenistik dönem olarak adlandırılan dönem içerisinde ortaya çıkan kişinin iç huzuru ve mutluluğunun ön planda tutulduğu iki ahlak okulundan biri olan Kıbrıslı Zenon'un temellerini attığı Stoacılığa göre ahlaklı yaşam, doğaya uygun yaşamaktır.

⁵Heimsoeth, Heinz, Ahlak Denen Bilmece , (çev. Mermi Uygur), (ikinci baskı), Edebiyat Faköltesi Yayınları, İstanbul 1978, s.15-16

⁶Akarsu, Bedia, Ahlak Öğretileri, Remzi Kitap Evi, Ankara, 1982, s. 12

⁷Akarsu, Bedia, Ahlak Öğretileri, Remzi Kitap Evi, Ankara, 1982, s. 33

⁸Bircan. Ufuk, "Platonun Ahlak Anlayışında Ruh ve Erdem İlişkisi" Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi Ocak 2023, cilt 22/ 85, s. 315-316

⁹Çetin, Ali, "Ahlak ve Kültür Üzerine Bir Değerlendirme", Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16/1, 2016, s.68

Bu anlayışta önemli olan akıl yoluyla erdeme ulaşmaktır. Diğer bir ahlak okulu ise Epikürcülüktür. Epikür tarafından kurulan bu akım hedonizmi amaç edinmiştir. Ona göre kişiler mutluluğun peşinde olmalıdırlar. Orta çağ felsefesine gelindiğinde ahlak genel olarak teoloji ile içi içe geçmiş bir halde karşımıza çıkmaktadır. Augustinus’a göre ahlak, Tanrı sevgisi ile ilişkili bir haldedir. Gerçek mutluluk Tanrı’da bulunur. Aquinas’a göre ise ahlak, Aristoteles anlayışı ile Hristiyan teolojisinin bir sentezidir. Ahlaki erdemler kişiyi Tanrı’ya yaklaştıran erdemlerdir.

İslam felsefesinin önemli ölçüde Platon ve Aristoteles çizgisini takip ettiği söylenebilir. Farabi’ye göre en yüksek erdem bilgeliktir ve bu anlayış kişiyi Tanrı’ya yaklaştıırır. İbni Sina akıl ışığında ahlaki ilkeleri ortaya koymaya çalışmış mutluluğun evrensel akılla birleşmesiyle mümkün olunabileceğini dile getirmiştir. İbni Rüşd’e göre ahlak akıl yoluyla kazanılan ve kişiyi olgunluğa ulaştıran bir niteliktir.¹⁰

Gazali, ahlaki insanın nefsinde yerleşik bir yeti olarak tanımlar ve bu yetinin, dış bir zorlamadan ziyade içsel bir alışkanlıkla ortaya çıkması gerektiğini vurgular. Kalbin arındırılmasıyla dünyevi arzuların etkisinden uzaklaşarak Tanrı’ya yaklaşmak, ahlaki olgunluğun temel koşulu olarak kabul edilir. Bir davranışın ahlaki nitelik taşıması için yalnızca iyi olması yeterli değildir; bireyin bu davranışı içten bir eğilimle ve bilinçli bir çaba harcamaksızın gerçekleştirmesi gerekir. Gazali’nin ahlak anlayışında, iyi ile kötüyü ayırt edebilme yetisi, bu davranışlara yönelme isteği ve erdemli davranışların alışkanlık haline gelmesi temel unsurlar arasında yer alır.¹¹

Rönesans ve aydınlanma dönemine gelindiğinde ahlaki olanla doğal olanın uzlaşımı göze çarpmaktadır. Thomas Hobbes modern ahlaki teorinin öncüsü kabul edilir. “İnsan insanın kurdudur” ifadesi onun insan anlayışının özünü oluşturur. Haz ve acı duyumlarına sahip olan insanın bencil yapısı onu hazza yöneltir. Arzulanan şey iyi, nefret duyulan kötüdür. Dolayısıyla insanlar kişisel çıkarlarından ötürü kaosa yol açarlar. Bu kaostan kurtulmak için bir sözleşmeye ihtiyaç duyulmuş ve böylelikle devlet denen aygıt ortaya çıkmıştır. Bu sebeple devlet ahlakın belirleyicisi olmuştur. Başka bir deyişle kanunlara ittibâ etmekle ahlaki davranmak aynı anlama gelmektedir.

Yeni Çağın önemli düşünürlerinden Spinoz’a ise ahlak anlayışını erdem kavramı üzerinden şekillendirir. Kişi erdem sayesinde kendini korumak için çaba sarf eder.

¹⁰Aktaş, Zeki, Farabi ve John Locke’un Ahlak Felsefelerinin Karşılaştırılması, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2018, s.14-15

¹¹Gazali, İhyâü Ulûmi’-d-Din, C.3, (Çev. A.Serdaroğlu), Bedir Yayınevi, İstanbul, s.125-126

Bireyler, kendi varlıklarını korumaya çalıştıklarında erdemli davranışlar sergilerler. Filozof, iyi ve kötü kavramlarını da bu koruma güdüsü çerçevesinde açıklar; varoluşu destekleyen tüm eylemler iyi, onu tehdit edenler ise kötü olarak nitelendirilir. Bu güdü, akıldan bağımsız değildir ve yalnızca kendi iyiliğimizi değil, aynı zamanda başkalarının iyiliğini de gözetmemizi mümkün kılar.

Aydınlanma çağı olarak nitelenen 18. yüzyılda hakim ahlaki paradigma doğal olana uyum çerçevesindedir. Bu çağın en önemli düşünürlerinden ikisi olan J. Locke ve D. Hume'un ahlak anlayışları aşağıda ayrıntılı olarak incelenecektir. Aydınlanma döneminin en önemli filozofu kuşkusuz Immanuel Kant'tır. Kant bütün epistemolojisinde olduğu gibi ahlak felsefesindedir kritik bir tavır ortaya koyar. Rasyonel olanla empirik olanın uzlaştırıldığı bu öğretilerde ahlak saf bir insani vasıf olarak karşımıza çıkar. Ahlaki olanla akli olanın özdeş kılındığı bu öğretilerde ödev anahtar terimdir. Ödev ahlaki olarak isimlendirilen Kant'ın ahlak anlayışında ahlak yasası adeta insan olmanın yasası olarak karşımıza çıkar. 20.yy da ise ahlak, varoluşçu anlayışta kendini göstermiştir. J. P. Sartre, A. Camus gibi filozoflar “ Varoluş özden önce gelir” ilkesini benimseyerek önce insanın var olduğunu sonrasında ise insanın davranışlarıyla kendi özünü oluşturduğunu ileri sürmüştür. Varoluşçulara göre mutlak olarak iyi ya da kötü yoktur. Ahlak, kişinin iradesiyle yapmış olduğu seçimler ve bu seçimler sonucunda ki sorumluluğu üstlenmesiyle şekil alır.¹²

20. yy da var olan diğer bir ahlak felsefesi ise ahlaki yargıların anlamlarını ve doğrularını inceleyen, ahlaki kavramların ne anlama geldiğini ve ahlaki yargıların ne derece de bilgi değeri taşıyıp taşımadığını sorgulayan analitik felsefedir. Bu bağlamda Moore, iyi kavramını sezgiler yoluyla bilinebilen bir değer olarak görürken, A. J. Ayer ise ahlaki önermelerin doğruluk değeri taşımadığını ifade ederek duygusalcı bir yaklaşım ortaya koymuştur.¹³

J. Dewey'in temsilcisi olduğu pragmatizmde ise ahlak, toplumsal deneyimler üzerinden şekillenir. Bir davranışın ahlaki sayılabilmesi, o davranışın topluma ve kişiye sağladığı fayda ile ölçülür.¹⁴

¹²Aktaş, Zeki, Farabi ve John Locke'un Ahlak Felsefelerinin Karşılaştırılması, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2018, s. 9-21

¹³Ayer, Mantık, Doğruluk ve Dil, çev. S. Zihnioğlu, Kabalcı Yayınevi, 2001, s.114- 118

¹⁴Dewey John, İnsan ve Ahlak, çev. A. Genç, Remzi Kitapevi, 2010, s. 86-92

Yukarıda işaret ettiğimiz üzere J. Locke ve D. Hume aydınlanmacı gelenek içerisinde değerlendirilen iki düşünürdür. Her ne kadar aynı felsefi gelenek içerisinde yer alsalar da iki filozofun empirik vargıları farklı tartışmalara yol açmıştır. Söz konusu epistemik tutumun yol açtığı farklı neticelerin ahlak alanındaki izdüşümlerini serimlemek bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda söz konusu iki filozofun düşüncelerinin karşılaştırmalı analizinin yapılması hem ilgili alan yazına katkı sağlayacak hem de araştırmacılara yeni bakış açıları kazandıracaktır. Literatürde, John Locke ve David Hume'un genel felsefeleri ve epistemolojileri açısından karşılaştırmalı birçok çalışma bulunsa da iki önemli empirist filozofun ahlak anlayışlarının karşılaştırılmasına yönelik bir çalışma bulunmamaktadır.

Bu açıdan her iki filozofun ahlak yaklaşımlarında bulunan benzerlik ve farklılıkların ortaya konması hedeflenmiştir. Çalışmamızın birinci bölümünde John Locke'un bilgi anlayışına kısaca değinildikten sonra ahlak felsefesinin kaynağı ve temel ilkeleri kritik edilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde David Hume'un ahlak anlayışını açık bir şekilde ortaya koyabilmek için epistemolojisinden kısaca bahsedilmiş, ahlak felsefesinin temeli ve dayanakları, ahlak felsefesinin temel kavramları irdelenmiştir. Üçüncü bölümde ise John Locke ve David Hume'un ahlak anlayışları, ahlakın kökeni, ahlak felsefelerinin temel kavramları ve ahlak anlayışlarının toplumsal boyutu eleştirel ve karşılaştırmalı bir biçimde ortaya konmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

JOHN LOCKE'UN AHLAK FELSEFESİ

1.1. John Locke'da Ahlakın Kökeni Meselesi

Filozofların sorgulama alanlarından biri olan ahlak, ilk Çağdan Locke'a kadar olan dönem de içerik bakımından farklılık göstermiş olsa da, felsefe tarihinde her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Ahlak felsefesi insani eylemlerin doğru ya da yanlış, iyi veya kötü olup olmadığı sorularını sorarken, bu sorulara felsefi bir çerçevede yanıtlar arar. Bu sebeple farklı filozofların etik anlayışları arasında önemli farklılıklar ve benzerlikler bulunur. Genel olarak bu farklılıklar; filozofların temel varsayımlarına, epistemolojik ve ontolojik inanışlarına dayanır. John Locke'un ahlak anlayışını başlı başına temellendirdiği özel bir eseri bulunmamaktadır. Bu durum onun etik alanına yatkınlık göstermediği anlamına gelmez. Locke'un ahlaka dair olan görüşleri, eserlerinde incelediği diğer konulardaki fikirlerinin arasında dağılmış halde bulunur.¹⁵

John Locke'un etik konusundaki görüşlerine belirgin olarak “*Essay Concerning Human Undersanding*” (*İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*) adlı eserinin ikinci kısmında ve “*The Reasonableness of Christianity*” (*Hristiyanlığın Akla Uygun Oluşu*) adlı eserinde rastlanır. *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*'sinde, insan bilgisinin kaynağını, kesinliğini ve sınırlarını incelemiştir ve bu eserinde Locke, inançların kanıların ve sanıların derece ve temelleri üzerinde bir araştırma yapmıştır. *Hristiyanlığın Akla Uygun Oluşu* adlı eserinde ise Locke; Hristiyanlığın insan aklına en uygun doğal bir din olduğunu kanıtlamaya çalışır.¹⁶

Locke'un etik ile ilgili düşüncelerini anlayabilmek için öncelikle onun epistemolojisine başvurmak gerekir. Çünkü onun ahlak anlayışı bilginin kaynağı konusundaki düşünceleri ile yakından ilişkilidir. Locke öncelikle bilginin kaynağı konusunda, doğuştan getirilen hiçbir şeyin bulunmadığını, tüm bilginin ancak deney ile elde edilebileceğini öne sürer. Filozofun, deneyci epistemolojisini ortaya koyması onun bilgi ve düşüncelerin insan zihninde doğuştan var olduğunu iddia eden kesime yönelik itirazlarında belirgin bir biçimde ortaya çıkar.

¹⁵Didier, Jean, John Locke, (çev. Atakan Altınörs), Paradigma Yayınları, İstanbul 2009, s.55.

¹⁶Akarsu, Bedia, Ahlak Öğretileri, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1982, s.118.

Locke, insan zihninde doğuştan var olan ilkelerin bulunması durumunda, insanların bu ilkeleri doğrulamak için kanıt aramalarının mantıksız olacağını savunur.¹⁷ İnsan zihninin doğuştan getirilen hiçbir bilgiyle donatılmadığını savunan filozofa göre zihin, boş bir levha (tabula rasa) gibidir. Bütün bilgiler sonradan deneyimler yoluyla elde edilir. Doğuştan geldiği düşünülen fikirler gerçekten var olsaydı, tüm insanların bu fikirleri bilmesi gerekirdi. Çocukların ve zihinsel gelişimini tamamlamamış kişilerin Tanrı düşüncesine ya da ahlak ilkelerine sahip olmamaları onun doğuştan getirilen idelerin olmadığı fikrinin bir göstergesidir.¹⁸

Locke bu fikirleri doğrultusunda ahlakın da doğuştan olmadığını kanıtlamaya çalışır. İnsanda doğuştan herhangi bir düşüncenin olmayacağını söylediği *Essay*'ın ilk kitabında, doğuştan getirilen teorik ya da pratik hiçbir ilkenin bulunmadığını vurgular.¹⁹

Filozof ahlak-etik ilkelerinin doğuştan olmadığını kanıtını genel olarak şu argümanlarla sıralar:

- a-) “Bir şey ne ise odur.” ya da “Aynı şeyin hem var hem yok olması imkânsızdır.” gibi açık bir biçimde doğruluğu gösterilebilecek bir ahlak ilkesi göstermek oldukça zordur. Dolayısıyla ona göre, ahlak ilkelerinin doğuştanlığını kabul etmek kuşkulu bir yaklaşım olacaktır.²⁰
- b-) Locke adalet ve sözleşmelere bağlılığı, insanın doğrudan benimseyebileceği ahlaki bir doğruluk olarak görmekten ziyade bunları, toplulukları belirli bir uyum içerisinde tutmayı sağlayan zorunluluk olarak görür.²¹
- c-) İnsanların farklı sebepler neticesinde etik kuralları onaylamaları bu kuralların doğuştan olmadığına bir kanıt sayılır. Örneğin, (sözünü tutma) kuralını ele aldığımızda, ahiret inancına sahip olan Hristiyan'a göre, insan sözünü Tanrı'nın emri olduğu için, bazılarına göre ise sözlerini tutmazsa devlet tarafından cezalandırılacağı, bazılarına göre ise aksi davranmak erdeme ters düşmek olduğu için insan sözünü tutmalıdır.²²

¹⁷Cihan, Mustafa, “John Locke’un Ahlak Üzerine Düşünceleri”, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, (10), 2004, s.101- 102.

¹⁸Locke, John, İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme, (çev. Vehbi Hacıkadıroğlu), İstanbul, Kabalcı Yayıncılık, 2013, s. 45-46

¹⁹Akarsu, 1982, s.126.

²⁰Locke, John, İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme, C.1, (çev. M. D. Topçu), (3. baskı), Öteki Yayınevi, İstanbul 2007, s. 55-58.

²¹Aktaş, Zeki, Farabi ve John Locke’un Ahlak Felsefelerinin Karşılaştırılması, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2018, s.94.

²²Locke, 2007, s.77.

d-) Etik kuralları toplumdan topluma değişiklik gösterir. Bir ülkede ahlaki kabul edilen bir davranış başka bir ülkede ahlaksızlık olarak kabul edilebilir. Locke'a göre genel onay almış doğuştan gelen bir ahlak kuralı bulmak imkansız olduğu gibi, bu ilkelerin varsayımını kabul etmekte yanılsamadan öte bir şey değildir.²³

Locke, etiğin matematik gibi kanıtlanabilir olduğunu savunur. Ahlak kurallarının matematiksel kesinliği, bu kuralların ortaya çıkışıyla değil, tek tek olayların bu kurallarla ne ölçüde uyum sağladığıyla ilgilidir. Bir ahlak olayı söz konusu kurallarla uyum gösteriyorsa iyidir; uyum sağlamıyorsa kötüdür. Locke, ahlak kavramlarının ve ön dayanaklarının kaynağı sorusu ile ilgilenmez. Bu kavramların, matematikçinin uğraşı alanı olan büyüklükler ve şekiller gibi olduğunu öne sürer. Onu ilgilendiren şey, matematik ideler de olduğu gibi, etik idelerden de aynı kesinlikle sonuç önermelerinin çıkarılabileceğini göstermektir. Yani ahlak idelerinin gerçek özleri arasındaki yakınlık ve bağlantılar bulunabildiği ölçüde bu idelere dair kesin doğrulara ulaşılabilir.²⁴

Locke, ahlakın kanıtlanabilir bir bilim olarak anlaşılabilmesi için, Tanrı ve kendi varoluşumuz hakkında sahip olunan fikirlerin dikkate alınması gerektiğini vurgular. Ona göre, ahlak, matematikte olduğu gibi açık ve tartışmasız yargılarla ele alınabilir; doğru ve yanlışın ölçütleri net bir şekilde ortaya konulabilir. Bu sebeptir ki hangi kurala uyup hangisine uyulmayacağı ile ilgili kaideler matematikte olduğu kadar ahlakta da kesinlik taşımaktadır.²⁵

Locke, ahlaki iyi ve kötüyü kendilerine göre belirleyebileceğimiz, insanların davranışlarının doğruluk ya da yanlışlığının ölçüsü olarak başvurdukları çeşitli yasalardan söz eder.²⁶

1-) Tanrısal Yasa: Günah ve sevabın ölçüsü olan bu yasa, insanların kendilerini yönetmeleri için Tanrı tarafından verilmiş olan yasadır ve Tanrı, öteki dünyada ödül ve cezalarla bunu sağlayacak kudrete sahiptir. Locke'a göre ahlaki doğrunun ölçütü Tanrısal yasadır.²⁷

²³Locke, 2007, s. 82-86.

²⁴Akarsu, 1982, s.122.

²⁵Görünmez, Leyla, John Locke'da Din Ahlak İlişkisi, (Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2018, s.34.

²⁶Locke, 2007, s.472.

²⁷Locke, 2007, s.473.

2-) Medeni Yasa: Suçluluğun ya da masumiyetin ölçüsünün değerlendirildiği yasadır. Toplumu oluşturan bireylerin belirlediği bu yasa, insan davranışlarının suç olup olmadığını saptamak üzere konulmuştur. Bu yasa, kimse tarafından göz ardı edilemez çünkü ödül ve cezalarla güçlendirilmiştir. Medeni yasa toplum içindeki düzeni sağlamak için devlet tarafından konulmuş, hukuksal boyutlu yasalardır.²⁸

3-) Sanı/Saygınlık Yasası: Bir erdemin ve kötülüğün ölçütüne göre yargılandığı yasadır. Ölçüte göre uygulandığı takdirde Tanrısal yasa ile örtüşür. Hiçbir insan yaşadığı çevrenin ahlak anlayışlarına karşı gelip de, kınama ve aşağılanmadan kurtulamayacağını düşündüğü için bu yasaların yaptırım gücü diğer yasalara göre daha yüksektir.²⁹

İnsanlar, ahlaki doğruluklarını ve davranışlarını iyi ya da kötü olarak değerlendirirken herhangi bir yasal normu ölçüt olarak alsalar bile, temel ahlaki yasa olarak Tanrısal yasayı kabul ederler. Yani en son ölçüt Tanrısal yasadır ve bu yasa içerisinde eylemler ahlaki olarak iyi ve ya kötü şeklinde adlandırılırlar.³⁰

Ahlakın bir bilim olarak kabul edilmesinin nedeni, olayların ve davranışların ahlak kuralları, yani Tanrı'nın koyduğu doğa yasaları ile uyumunun kanıtlanabilir olmasıdır. Doğa yasasına dair düşünceleriyle diğer filozoflardan ayrılan Locke'un doğa yasası; insan davranışı ve ahlak yasası ile ilgilidir. Ona göre doğa yasası, Tanrı'nın iradesinin bir ifadesidir ve akıl yoluyla keşfedilebilir.

Locke, doğa yasasını Tanrısal yasanın bir görünümü olarak kabul eder ve doğa yasası ile insanın rasyonel doğası arasında daimi bir uyum yerleştiren Tanrı'nın o yasayla uyumlu bir ahlaki yasa buyurduğunu ileri sürer. Ona göre herhangi bir yargının tabiat kanununa uygun olması, aynı zamanda öncelikle bu yargının akla uygun olması anlamına gelir.³¹ Locke, doğa yasasını Tanrısal yasanın bir görünümü olarak kabul etmiş ve ahlaki doğruluğa dair Tanrısal yasayı kabul etmiştir. Bu bağlamda Tanrı insan ve âlem ilişkisi belirlenir.

²⁸Locke, 2007, s.473.

²⁹Locke, 2007, s.474-477.

³⁰Locke, 2007, s.473.

³¹Çetin, İsmail, "John Locke'da Ahlak Kurallarının Kaynağı", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1994(6), s.175-176.

Ahlakın kökenine dair yapılan bu değerlendirmeler Locke'un ahlak felsefesinde onun insana dair olan anlayışının Tanrı insan ve âlemle kurmuş olduğu ilişkiler zemininde nasıl şekillendiğini anlamamız açısından önemli bir yere sahiptir. Bu açıdan Tanrı- insan- âlem ilişkisini ele almak faydalı olacaktır.

1.1.1.Tanrı- İnsan- Alem İlişkisi

Locke'un ahlak anlayışında önemli konulardan biri Tanrı, insan ve âlem arasındaki ilişkidir. Birer ahlak yasası olan doğa yasası ve Tanrısal yasa aracılığıyla Tanrı, âlemdeki ahlaki düzeni sağlamaktadır. Locke, ahlak sisteminin temelinde olan Tanrı'nın varlığını bir duyu verisi olarak görmez. Ona göre Tanrı'nın varlığı herkes tarafından kesin olarak bilinir ve insanın kendi varlığından hareketle onun varlığı kanıtlanabilir.

Tanrı zihinlerimize kendi varlığını okuyabilmemiz için yazılar kazımamış olsa da, zihinlerimizi donatan birçok yetiler ışığında kendisini tanıksız bırakmış da sayılmaz.³² Filozofa göre akıl; duyularla algılanan bu dünyadaki varlıklarda görülen düzen, güzellik ve hareketi kavradıktan sonra, böylesi eşsiz bir eserin yapıcısının kaynağını araştırmaya başlar. Buradan ise bütün varlıklara hâkim olan bir yaratıcısının olması gerektiğini şüphesiz ortaya çıkarır.³³

John Locke, Tanrı'ya ulaşırken duyuların sağladığı kanıtlara dayanan empirizmiyle uyumlu görünse de, Tanrı'nın varlığını kanıtlamada ve kavramada akla verdiği önem açıkça ortaya çıkmaktadır. Onun felsefesinde âlemdeki her şeyin varlığı Tanrısal bir amaca bağlıdır. İnsanların varoluş amaçlarını öğrenmeleri duyu deneyimiyle beraber akıl ile mümkün kılınır. İnsanlar, yaratılmış olan bütünü işaret ettiği üstün güç ve bu doğrultuda oluşan bilgeliği düşündüklerinde Tanrı'ya saygı takdim etmeleri kaçınılmaz bir hal alır.³⁴

Locke duyu verilerinin başlı başına yetersiz olduğunun sınırlı bilgi verdiğinin bilincindedir ve bu sebeptir ki bazı durumlarda vahye ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir.

³²Çelebi, Emin, Mehmet Önal, "İbn Haldun ve Jonh Locke'un Empirik Epistemolojileri Bağlamında Duyu Ötesine Geçiş ve Tanrı Meselesi", 2019 (12), s.729.

³³Locke, John, Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler, (çev. İsmail. Çetin), Paradigma Yayınları, İstanbul 1999, s.45-46.

³⁴Şener, Habib, John Locke ve David Hume: Din Felsefesi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme, Ötüken Yayınları, Ankara 2014, s.106.

Filozof, düşüncesinde önemli bir yere sahip olan vahyi akıl ile bağlantılı olarak ele almıştır. Vahyin bilgisine ulaşabilmek için Tanrı'nın varlığını kabul etmek gerekir. İnsanın asıl amacının mutluluğa ulaşmak olduğunu savunan Locke, bu amaca Tanrı'nın bizden uymamızı istediği şeyleri yapmakla ulaşıldığını savunur. Bu doğrultuda ahlak kurallarına uymamızı sağlayacak olan güç Tanrı'dır ve akıl tek başına ahlak kurallarını kavramada yetersiz kaldığı için vahye gereksinim duyulur.³⁵

Locke felsefesinde vahyi, ahlak temellendirmesi bakımından önemli bir boyuta yerleştiren onun epistemolojik mahiyetidir. Locke vahyi, Tanrı ile insan arasındaki dengeli bir ilişki olarak kabul etmiştir ve burada bize vahiy olarak gönderilen bir hükmün, gerçekten Tanrı tarafından gönderilen bir vahiy olup olmadığının saptanmasında akla duyulan ihtiyacın yadsınamayacağını ileri sürer.

Bu ayrımı yaparken akıl, iki yol takip eder. Birincisi, vahiy ile ilgili olan dış şartları ve vahiy aldığını bildiren kişinin kendisini değerlendirir. İkincisinde ise, vahiy hükümleri ile aklın ulaştığı bilgi arasında bir karşılaştırma yapar.³⁶

Birbirinden bağımsız olmayan akıl ve vahyin temel gereği; yaratıcının insana vermiş olduğu yetilerin sınırlılığından kaynaklanmaktadır. Locke'a göre akıl sıklıkla tekrarlandığı gibi insan davranışlarını yönlendirecek, ahlaki ilkeleri meydana getirecek güce başlı başına sahip olmadığından Locke, ahlaki ilkeler belirtilirken akılla beraber vahye danışmak gerektiğinden söz eder. Yani akıl mı? Vahiy mi? denilir ise Locke, tercihini vahiyden yana kullanır. Locke'a göre Tanrı ahlaki doğruluğun ve yanlışlığın nihai ölçütüdür. Tanrı'nın iradesi ahlaki yargıların zeminini oluşturur. Kişiler akıllarını kullanarak bununla beraber doğal yasaları inceleyerek Tanrı'nın iradesini ve buna eş değer olarak ahlaki sorumluluklarını anlayabilirler. Bireyleri ahlaki davranmaya iten en önemli etkenlerden birisi olarak sayılabilecek olan neden Tanrı'nın iyi ve kötü davranışları ödüllendireceğine veya cezalandıracağına olan inançlarıdır. Tanrı evrenin yaratıcısı ve ahlaki düzenin nihai kaynağıdır.

Bu ilişki içerisinde şekillenen bireyin davranışlarının, Tanrısal iradeye uygun bir biçimde olması Locke'un ahlaka dair değerlendirmeleri açısından merkezi bir yere sahiptir. Bu doğrultuda ise ahlaki iyi ve kötünün nasıl belirlenebildiği sorusu karşımıza çıkar.

³⁵Locke, John, Hoşgörü Üzerine Bir Mektup, (çev. Melih Yürüşen), Liberti Yayınları, Ankara 1998, s.43.

³⁶Çetin, İsmail, John Locke'da Tanrı Anlayışı, Esra Fakülte Kitapevi, Bursa 1998, s.89-91.

1.1.2. Ahlaki İyi ve Kötünün Belirleyicisi Olarak: Haz ve Acı

Locke, ahlaki eylemlerin kaynağı ile ilgili olarak haz ve acıya göndermelerde bulunmuştur. *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*'de John Locke, haz ve acı ile ilgili şunları belirtmektedir: Duyum ve düşünümde elde ettiğimiz idelerin en önemlilerinden olan haz ve acı, bedendeki duyumların başlı başına varlığı ya da acı veya hazla birlikteliği gibi, zihninde algısı, ya kendi başınadır ya da haz ve acı ile birliktedir. Haz ve acı ideleri, betimlenemez ve tanımlanamaz. Bunları bilmenin yolu, iyinin ya da kötünün bizi etkilediğini ya da etkilediğini düşündüğümüz sırada kendi içimizde oluşan duyumlarımız üzerine bizi düşündürmekten geçer.³⁷

İnsanların var oldukları dünya içerisinde acı ve hazzı deneyimlemeleri bu kavramları daha anlaşılır kılmaktadır. İnsanlar belirli bir yere kadar acıya ve hazzı yönelebilirler. Bunun sonucunda ise gerçek mutluluğa ya da mutsuzluğa ulaşabilirler. Bu durumda da iyi ve kötü kavramları ile haz ve acı arasında bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmaktadır.³⁸

İnsan zihninde veya bedeninde hazzın oluşmasına, hazzı artırmaya ya da acıyı azaltmaya yönelik olan her şey iyi olarak kabul edilir. Buna karşılık, acıyı doğuran, acının artmasına sebep olan veya hazzı azaltan her şey kötü olarak nitelendirilir. Daha açık bir ifade ile iyi bizi hazzı yönlendiren, kötü ise bizi acıya yönlendiren olarak tanımlanır.³⁹ Bunun yanı sıra ahlaki iyi ise, insanın istemli olarak bulunduğu davranışlarının yasayla uyumluluğudur. Tam tersi olan ahlaki kötü ise insan davranışlarının Tanrısal yasayla olan uyumsuzluğudur. Burada bulunan uygunluk ya da uyumsuzluk bizi iyiliğe ya da kötülüğe iter. İyilik ve kötülük bizim ödüllendirilme ya da cezalandırılma diye adlandırdığımız şeydir. Ahlaklılığın üzerinde belirleyici bir etki olan, duyarlılığı yönlendiren, Tanrı'nın yaptırım gücüdür. İnsan davranışlarını belirleyecek insanın iradesini tayin edecek herhangi bir iyi ve kötü anlayışı olmaksızın, insanın özgür davranışına bırakılmış bir yasa varsayımı olduğunu düşünmek yanlısı olacaktır. O halde bir yasanın bulunduğu yerde ceza ve ödül de bulunur. Bu itibarla iyilik ve kötülük, bilerek işlenen davranışın ürünü ya da doğal bir sonucu değildir.⁴⁰

³⁷Locke, John, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, (çev. Vehbi Hacıkadıroğlu), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2013, s.172-173.

³⁸Locke, John, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*, I. Ve II. Kitap, (çev. Meral Delikara Topçu), Öteki Yayınları, Ankara, s.302.

³⁹Akarsu, Bedi, *Mutluluk Ahlakı*, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1998, s.156.

⁴⁰Didier, 2009, s.57.

Görüldüğü üzere Locke ahlaki iyi ve kötüyü belirlemede haz ve acının merkezi bir rol oynadığını savunmuştur. Ona göre iyi bize haz veren veya bizde acıyı azaltan şeydir. Kötü ise acı veren ya da hazzı azaltan şeydir. Ahlaki yaptırımı, davranışın doğal sonucuyla bir tutan hazcı ya da faydacı bir ahlak anlayışı benimsemiştir.

Haz ve acı duyumları üzerinden şekil alan bu ahlaki ayırım kişinin erdemli ya da erdemsiz davranışlarda bulunmasını belirleyen temel etkidir. Burada Locke'un erdem anlayışını ele alarak bu kavramın onun ahlak felsefesinde nasıl konumlandığını inceleyelim.

1.1.3. Erdem

Locke'da erdem veya erdemsizlik olarak bilinen; bir eylemin sonucundan hareketle doğru veya yanlış olarak o eylemi nitelemek ya da adlandırmaktır. Erdem ve erdemsizliğin ölçütü, o erdemin ve kötülüğün ölçütüne göre yargılandığı sanı yasalarıdır. Doğru uygulanmak ve ifade edilmek koşuluyla Tanrısal yasa ile uygunluk gösterirler.⁴¹

Erdemin temelinde saygınlık erdemsizliğin temelinde itibarsızlık yatar. Saygıdeğer olarak ifade edilen davranışlar erdem kategorisinde yer alırken kınamaya yol açan davranışlar ise erdemsizlik kategorisinde yer almaktadır. Bir davranış gerçekleştiği yerin ilkelerine göre saygıyla karşılanabilir ya da kınamaya tabi tutulabilir. Beğenme ve beğenmeme, iyi ya da kötü sonucunda oluşan erdem ve erdemsizlik olarak nitelendirilen davranışlar sonucunda sanı yasaları oluşturulur.⁴²

Bir ülkede erdemli olarak kabul edilen bir davranış, başka bir ülkede erdemsiz olarak değerlendirilebilir. Erdemli bulunan davranışlar övgüyle karşılanırken, erdemsiz sayılan davranışlar genellikle kınama ile tepki görür. Bireylerin kültürel farklılıkları sonucunda bu davranışların getirileri farklı olsa bile erdem ve erdemsizliğin temelinde hep aynı etki yatar. Erdem toplumun saygısını kazanan ve övülen bir davranış olarak nitelendirilir.⁴³

Görüldüğü üzere Locke'un erdem ve erdemsizlik kavramları, ahlaki gelişim, akıl ve deneyim yoluyla kazanılan doğru ve yanlış davranış eğilimleriyle ilişkilidir. Erdemli yaşam bireysel mutluluğumuz açısından ve toplumsal huzur açısından temel nitelik

⁴¹ Locke, 2007, s.473-477

⁴² Locke, İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme, C.1, s.474

⁴³ Locke, İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme, C.1, s.475

taşımaktadır. Erdemli davranışlar Tanrısal yasaya uygun olan davranışlar olarak da ifade edilebilir. Erdem veya erdemsizlik toplum tarafından bir davranışımız sonucunda karşılaştığımız onaylama ya da onaylamama, övülme ya da kınanma durumu olarak da sunulabilir. Erdem toplumsal birlik için yararlıdır.

Erdemli olarak ifade edilebilen davranışların ahlaki açıdan takdir edildiği bilinmektedir. Bu kategori içerisinde yer alan davranışlar ödül ve ceza kavramlarıyla da yakından ilişkilidir. Bu sebeple bu davranışlar üzerinde etkisi olan ödül ve ceza kavramlarına değinmek yerinde olacaktır.

1.1.4. Ödül ve Ceza

Locke'un ahlak anlayışı bağlamında önemli bir yer tutan ödül ve ceza kavramı onun Tanrı anlayışıyla ilişkilendirilerek açıkladığı kavramlar arasında yer alır. Ona göre yasa koyucu ödül ve cezalar sonucunda bilinebilir. İyi ve kötü davranışlar sonucu ödül ve cezalar oluşur. Ahlaki davranış için vazgeçilmez sayılan ödül ve ceza o eylemi iyi veya kötü olarak nitelendirebilir. Eylemlerimizde Tanrı'nın belirlediği bazı ölçütler bulunmaktadır. Bu ölçütlere uyulup uyulmaması ödül ve ceza uygulanımını beraberinde getirmektedir.⁴⁴

Locke insan davranışlarının haz ve acı temelinde oluştuğunu, iyi olarak değerlendirilen eylemlerin bize haz verdiğini, kötü olarak değerlendirilen eylemlerin ise acı verdiğine değinir. Bu sebeple haz ödül kavramıyla ceza ise acı kavramıyla ilişkilendirilebilir. Ödül hazza yönelme sonucun da iyi davranışlarda bulunmaya teşvik ederken, ceza acı vermesinden dolayı kötü davranışlarda bulunmaktan alıkoyabilir.

Ödül ve cezanın bireyin davranışlarına yön veren etkisi kişinin mutluluğa ulaşmasında da önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla Locke'un mutluluk anlayışını irdelemek gerekmektedir.

1.1.5. Mutluluk

Locke felsefesinde, insan davranışlarını güdüleyen ve böylelikle insan davranışlarına kaynaklık eden tabii eğilimler olarak görülen haz ve acı aynı zamanda iyi ve kötü, mutluluk ve mutsuzluk kavramlarının da temelidir. Yani onun felsefesin de mutluluk-mutsuzluk kavramlarının temelinde haz ve acı duyuları bulunmaktadır. Ona

⁴⁴Sağırkaya, Kübra, Doğa Yasasından Ahlaka John Locke, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Felsefe Anabilim Dalı, Erzurum, 2019, s.68

göre, mutluluk arzularımızı dürttüleyen yetkin olduğumuz en uç haz, mutsuzluk ise en uç acı durumundadır. Eğilimlerimiz mutluluğumuzun ya da mutsuzluğumuzun kaynağıdır. Mutluluk sayılabilecek en düşük şey bile yüksek derecede haz içerir. Mutluluk ve mutsuzluk mükemmeliyete ulaşmayı hedefleyen iki zıt kavramdır.⁴⁵

Zihinlerimizde ya da bedenlerimizdeki belirli nesnelerin değişik dereceleriyle üretilmiş olan haz ve acı sonucunda, bizde acı üreten şeye kötü, haz üreten şeye iyi diyoruz ve bunların sonucuna bağlı olarak da mutluluğa ya da mutsuzluğa varıyoruz.⁴⁶

Locke insanın bütün faaliyetlerinde karşı koyamadığı, önüne geçilmez bir eğilimle arzuladığı tek şeyin mutluluk olduğunu söyler. Ona göre insan sadece mutlu olmayı arzular ve duyduğu kaygı kadar mutluluktan uzaklaşır. Kaygı ve mutsuzluk iradeyi dolaysız bir şekilde tayin eder. Tek bir davranışa yönelik olarak irademizi aynı anda birden çok bir şekilde tayin etme yeteneğimiz olmadığından, bizi baskısı altına alan şey kaygıdır. Locke'un düşüncesinde özgürlüğün temeli arzunun susturulmasıdır. Bu sebeptendir ki Locke insanların mutluluğu arzulamalarını gerekli bulur.⁴⁷

Locke düşüncesinde, insan genel olarak iyi şeyleri arzular. Arzunun uygun nesnesi olan iyi, iyi olduğu kabul edilmiş olsa bile, her bireyin arzusunu zorunlu olarak karşılamaz. Herkes onda kendi mutluluğu olarak gördüğü bölümü alır. İyilerin geri kalan bölümü ne kadar büyük olursa olsun, zihnin o andaki durumunda kişinin kendisi için zorunlu olarak gördüğü mutluluğun bir bölümü olarak görmeyen kimsede bir arzu uyandırmaz. Her insan, her zaman mutluluğun ardından gider ve onun bir bölümünü oluşturan şeyi arzular. Görülebilen ve büyük bir iyi, her zaman görünen ve kabul edilen derecede arzularımızı dürtülemez. Buna karşın küçük kaygılar bile bizi ondan kurtulma çabasına yöneltir. Ona göre bu durum kişinin mutluluğu ya da mutsuzluğu algılayış şeklinden kaynaklanır.

Şöyle ki her edimsel acının mutsuzluğumuzda bir payı vardır. Fakat sahip olmadığımız o andaki iyi, mutluluğumuzun bir bölümünü oluşturmazken bunun yanı sıra iyinin bulunmayışı da mutsuzluğumuzun bir bölümünü oluşturmaz.⁴⁸

İnsan, arzularını erteleme, askıya alma, değerlendirme ve karşılaştırma yetisine sahiptir; dolayısıyla mutluluk, bu yetilerin doğru şekilde kullanılmasına bağlıdır. Locke

⁴⁵Locke, 2007, s. 338.

⁴⁶Locke, 2013, s. 190.

⁴⁷Didier, 2009, s. 27-28.

⁴⁸Locke, 2013, s.190-191.

bir davranışın ahlaki olarak değerlendirilebilmesi için, o davranışın mutluluğu amaçlamış olmasını yeterli bir sebep olarak görmez. Ona göre ahlaki sayılabilecek eylem mutluluğu amaçlamakla beraber, aklın süzgecinden geçmelidir.

Mutluluk eğilimine bağlı olmamızı özgürlüğe engel bir durum olarak görmeyen Locke Tanrı'nın mutluluğu emrettiğini akledilen bir varlığın, mutluluğa daha yakın olduğunu ifade eder. Gerçek mutluluğu isteyen ve belirli durumlarda arzularını erteleyen, akıl gücünü kullanabilen kişiler öbür dünyada da mutluluğa ulaşabilmenin koşulunu sağlamış sayılırlar.⁴⁹ Filozofa göre her bireyin mutluluğu arzuladığı yadsınamaz. Kökeni hazza ulaşma ve acıdan kaçınmaya dayanan mutluluk, onun felsefesinde önemli bir yer tutar ve insan davranışlarını harekete geçirmede önemli bir yere sahiptir. İnsanın nihai amacı mutluluktur ve tüm eylemler bu amaca ulaşmaya yöneliktir. Locke genel olarak burada her ne kadar hedonist bir ahlak anlayışı benimsemiş gibi görünse de, arzularımızı erteleyebileceğimizden bahsederek akla verdiği önemle ve ahlaki iyi ve ahlaki kötünün bunun sonucunda ise mutluluğun ya da mutsuzluğun oluşmasının nihai sebebinin Tanrısal yasa kaynaklı olduğunu kabul etmekle kategorik olarak hedonist sayılmayabilir. Başka bir deyişle Locke'un ahlak felsefesinde mutluluk sadece hazlarımızın tatmini değil akıl, erdem, özgürlük ve adil bir toplum düzeniyle uyumlu bir biçimde yaşam sürmektir.

Doğal olarak bu yaklaşım kişinin özgür iradesiyle yapmış olduğu seçimlerini de doğrudan etkilemektedir.

1.1.6. Özgürlük

Ahlaki davranışın koşullarından bir tanesi olan özgürlüğü Locke, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme* adlı kitabının güç idesi başlıklı bölümünde tartışır. Filozof irade, istem, istençli hareket, istenç dışı hareket, özgürlük, özgür insan ve özgür olmayan insan gibi birçok kavramı tartışır ve bu kavramlar arasındaki ilişkileri açığa çıkarmaya çalışır.

İrade, zihnin herhangi bir düşünceyi sürdürme ya da sonlandırma; beden ise bir davranışı başlatma veya bitirme gücünü ifade eder. İstem ise, bu gücün herhangi bir davranışı ya da o davranıştan vazgeçmeyi yönlendiren harekete iten uygulamasına denir. Bu davranışın zihnin bir kararıyla başlatılmasına veya durdurulmasına ise istençli

⁴⁹Locke, 2007, s. 345-356.

hareket denir. Aksi halde zihnin böyle bir düşüncesi olmadan gerçekleştirilmiş davranış istenç dışı davranıştır.⁵⁰

Filozofa göre özgürlük; her insanın zihinde bir şeyleri başlatma, durdurma, ilerletme ya da bitirme gücüyle beraber bu gücün kapsamının incelenmesidir. Daha açık bir ifadeyle özgürlük, bir şeyi yapmak ya da yapmamak hakkındaki kararı ile insanın kendi tercihiyle bağlı olarak hareket ettirme ya da ettirmeme gücüdür. Buna bağlı olarak insan, zihnin yönlendirmesine göre düşünme-düşünmeme ya da eyleme-eylememe gücüne sahip olduğu kadar özgürdür. Aksi halde bir davranışı gerçekleştirme ya da o davranışı önleyebilmenin gücüne aynı oranda sahip değilse, eylem iradi bile olsa, o insan özgür değildir.⁵¹

Locke iradenin bulunmadığı yerde özgürlüğün olmadığını, buna karşın özgürlüğün olmadığı yerde iradenin olabildiğini şu örnekler üzerinden izah eder: “Bir kişi, derin uykusundayken çok özlediği bir kişinin odasına taşınır ve orada kilitli kalır. Uyandığında kendisini çok özlediği arkadaşının yanında bulduğu için sevinçlidir ve kişi arkadaşının yanında isteyerek kalır.” Bu davranış Locke’a göre istemli bir davranıştır. Fakat içeride kilitli olması kişinin özgür olarak orada bulunuyor anlamına geldiğini söylemez. Başka bir örnek ise, bir insanın atan kalbini, dolaşan kanını bir istemle durdurma gücü söz konusu değildir. Bu sebeple kalbin durdurulması, zihni öyle istemiş olsa bile, insanın kendi seçimine ve kendi belirlemesine bağlı olmadığı için insan özgür bir özne değildir.

Herhangi bir yerden düşen bir taş ya da raketle vurulan bir tenis topu kadar hareket etme zorunluluğu altındadır.⁵²

Özgürlük, bireyin zihinsel seçimi ve yönlendirmesi doğrultusunda bir davranışı gerçekleştirme ya da o davranıştan vazgeçme gücüyle ilişkilidir. Bu gücü etkisi altına alacak kısıtlamanın geldiği, insanın eylemde bulunması ya da bulunmamasının eşitliğinin kaldırıldığı her ortamda özgürlük yok olur. Böylelikle istençli davranış, zorunluluğun değil istençsiz karşıtı haline gelir.⁵³

İrade ve özgürlüğü farklı şekilde ele alan Locke, insan iradesinin özgür olup olmadığının sorulmasını akıl dışı bulmuştur. Kişinin iradesinin özgür olup olmadığının

⁵⁰Locke, 2013, s. 179.

⁵¹Locke, 2013, s. 180.

⁵²Locke, 2013, s. 181.

⁵³Locke, 2013, s. 181-182

sorulması, onun uykusunun çabukluğunun ya da erdeminin kare olup olmadığının sorulması kadar anlamsızdır. Özgürlüğün iradeye uygulanabilirliği, çabukluğun uykuya, kareliğin ahlaka uygulanabilirliği ile aynıdır. Çünkü bir güçten başka bir şey olmayan özgürlüğün, sadece eynenler de bulunabileceğini, yine bir güçten başka bir şey olmayan iradenin özgürlüğün niteliği olamayacağını savunur. Yani irade de, özgürlük de iki ayrı güçtür. Bu güçler birbirlerini sadece ara neden olarak etkileyebilir.⁵⁴

Buradan iradenin özgürlüğünü dilsel açıdan anlamsız bulan Locke, doğal olarak insanın özgürlüğüne yönelik farklı bir tanım getirir. İnsan, zihninin seçimiyle bir eylemi var edip ya da yok edebiliyorsa yeterince özgür bir varlık olduğunu, zihninin seçimi doğrultusunda konuşmayı ya da susmayı tercih ediyorsa, tercihlerini yerine getirebiliyorsa bu bağlamda özgür bir varlık olarak nitelenebilir. Özgürlük kendi isteklerimize göre bir eylemde bulunup bulunamayacağımızdır.⁵⁵

Kendi davranışlarını yönlendirme ve gerçekleştirme özgürlüğüne sahip olan insana bu güç Tanrı tarafından verilmiştir. Dolayısıyla insan Tanrı'nın kendisine vermiş olduğu özgürlükle ahlaki bir çerçevede ahlak kurallarına uyarak ahlaksızlığa iten davranışlardan kaçınır. İnsan davranışlarının gerçekleştirilip ya da gerçekleştirilememesi, Tanrısal yasa çerçevesinde olup belirli sebeplere dayanmaktadır. Locke'a göre bu yasa; insan özgürlüğünü ortadan kaldırmak yerine, onu korumak ve geniş bir çerçeveye yaymak içindir. Özgürlüğün olması ve ondan söz edilebilmesi için Tanrısal yasanın olması şarttır.⁵⁶

Özgürlük kavramı kişilerin ahlaki olarak sorumluluklarını üstlenebilmelerini mümkün kılarken aynı zamanda bireylerin dini inançlarla olan bağlarını da gündeme getirir. Bu açıdan ahlak- din ilişkisini ele almak gerekir.

1.1.7. Ahlak-Din İlişkisi Temelinde; Dinsel Hoşgörü

Locke'un ahlak-din ilişkisini temellendirmeden önce, Tanrısal yasa kavramından tekrar bahsetmemiz gerekmektedir. Tanrı'nın varlığı ve yasaları hakkında, hiçbir kuşku olmayan Locke'a göre, daha öncede ifade ettiğimiz gibi asıl mesele bunlar hakkındaki bilimizin ölçütüdür. Filozof, Tanrı'yı bilmek için kişinin kendi benliğinin bilgisi dışında bir bilgiye ihtiyaç duymasını gereksiz bulurken, kendi varlığımızın

⁵⁴Locke, 2013, s. 183.

⁵⁵Locke, 2013, s. 185-187.

⁵⁶Çetin, 1998, s.201-205.

bilgisini sezgilerimizle, Tanrı'nın varlığının bilgisini akıl ile, başka herhangi bir şeyin varoluşunun bilgisini ise duyum yolu ile elde edilebileceğini ileri sürer.⁵⁷

Tanrısal yasa üzerine kurulan ahlak din ilişkisi ise Locke'un ontolojisiyle-epistemolojisi arasında sağlamaya çalıştığı bir ilişkidir. Locke'a göre Tanrısal yasayı bilmenin temelinde vahye ve vahyin önemine daha önce vurgu yapmıştık.

Locke, dinin insanların ruhani egemenliklerini ele geçirmek ya da baskı altına almak amacıyla değil, bireylerin yaşamlarını ahlak ve dindarlık ilkeleri doğrultusunda düzenlemek için var olduğunu savunur. Ona göre Tanrı'nın emir ve yasaklarına uyan dini toplum ebedi hayatı kazanır. Bu sebeptir ki din, insanların hayatlarına yön veren bir alandır.⁵⁸

Locke ahlak-din ilişkisi bağlamında, *Hoşgörü Üzerine Bir Mektup* adlı eseri kaleme alarak, bu eserde farklı dini inançlara karşı dinsel ve siyasal hoşgörüyü savunur. İnsan topluluklarının kalıcı barış ortamında yaşayabilmelerinin ön şartının hoşgörü olduğunu ifade eder. Toplumlarda hoşgörü probleminin doğmasına sebep olan ve yine bu problemi çözecek olanın hoşgörü olmasına temel hazırlayan şeylerden biri, insanların farklı dini inanışlara sahip olması ya da aynı dini inanışın farklı yorumlarına inanıyor olmalarıdır. Locke bu eserinde, kendi dini olan Hristiyanlık ve onun mezhepleri üzerinden kilisenin sınırları temelinden dinsel hoşgörüyü, dini özgürlüklerin siyasal özgürlüklerle olan ilişkisini temel alarak da siyasal hoşgörüyü açıklar. Yani Locke'un bu eserdeki önceliği kilise ve devlet arasındaki ayrımı açıklamaktır. Filozof kilisenin sahip olması gereken en temel niteliğinin dinsel bağlamdaki hoşgörü olması gerektiğinden söz eder. Hiçbir birey, bir başkasını farklı bir kiliseye mensup olduğu ya da başka bir inanca sahip bulunduğu için, kendi çıkarları doğrultusunda zarar verme hakkına sahip değildir.

Her bir kişinin hangi dine ait olduğuna bakılmaksızın kişinin bütün haklarının ve ayrıcalıklarının şiddet ya da kötülük uygulanmadan korunması gerekmektedir.⁵⁹ Daha açık bir ifadeyle, bir kimsenin dini inanışı farklılığından dolayı, insanlar, kiliseler ya da devletler o kişinin şahsi mallarını ya da sivil haklarını istila etme hakkına sahip

⁵⁷Çelebi, Emin, Mehmet Önal, "İbn Haldun ve Jonh Locke'un Empirik Epistemolojileri Bağlamında Duyu Ötesine Geçiş ve Tanrı Meselesi", 2019 (12), s.730

⁵⁸Locke, John, *Hoşgörü Üzerine Bir Mektup*, (çev. Melih yürüşen), Liberte Yayınları, Ankara 2013, s.21.

⁵⁹Locke, *Hoşgörü Üzerine Bir Mektup*, 2013, s.43.

değillerdir.⁶⁰ Kilise adamları iyi niyetli öğretilerini, kendilerinden olan ya da olmayan tüm insanlara iletmeli, tüm insanları sevgiye, tevazuya ve hoşgörüye teşvik etmeli; insanlarda olan her türlü kini ve nefreti yok etmeye çalışmalı bunu barış ve hoşgörü içerisinde sağlamalıdır.⁶¹

Bütün bu ifadeler göz önünde tutulduğunda John Locke, inanç dâhilinde gerçekleştirilen eylemlerin ahlaklı olacağını ileri sürer. Ebedi mutluluk Tanrı'nın kurallarına uymaya bağlıdır. Ona göre farklı dini inançlara sahip insanlar bir arada barış ve huzur içinde yaşayabilirler. Bu bağlamda Locke, ahlaki bir ilke olan hoşgörünün savunuculuğunu yapar. Locke ahlakı, herhangi bir dinin ya da din adamının otoritesine bırakmayan, inanç ve öğretilerle gösterilmesi gereken, dini hoşgörü temelinde bir ahlak anlayışı geliştirmiştir.

Dinsel hoşgörü anlayışı Locke'un ahlaki tutumunu sadece kişiler arasında değil toplum düzeni, refahı açısından da biçimlendirir. Bu nedenle ahlak siyaset ilişkisine de değinmek yerinde olacaktır.

1.1.8. Ahlak-Siyaset İlişkisi Temelinde, Siyasal Hoşgörü

Locke'un siyaset anlayışını anlamak, ahlak-siyaset ilişkisini temellendirmek için onun, daha önce de ifade ettiğimiz doğa yasası görüşüne tekrar değinmek gerekir. Filozofa göre insana dair problemleri anlamak veya çözmek insanın doğasını anlamayı gerektirir. İnsan doğası anlaşılmaz ya da göz ardı edilirse, içinde bulunulan durumu çözmek ya da iyileştirmek mümkün değildir.

Doğa durumu her bireyin eşit ve özgür oldukları bir yaşam biçimidir. İnsanlar her ne kadar özgür olsalar da her istediklerini yapabilecek bir şekilde yaşam sürdürdüklerini düşünmek doğru olmayacaktır. Doğa durumu kendisini yönetecek bir doğa yasasına sahiptir. Bu yasa daha önce de ifade ettiğimiz gibi insanların davranışlarını düzenleyen, insan davranışlarına sınırlar koyan Tanrısal yasadır.

Locke doğa durumunda bütün insanların eşit ve özgür olmalarına rağmen, doğa yasasına (Tanrısal yasaya) uygun yaşamayan insanların var olduğunu ve bunun sonucunda bu yasaya uymayan insanların doğal olarak diğer insanlar tarafından cezalandırılabileceğini söyler. Bunun sonucunda insanlar doğal durumdan ayrılarak bir

⁶⁰Locke, Hoşgörü Üzerine Bir Mektup, 2013, s.46.

⁶¹Locke, Hoşgörü Üzerine Bir Mektup, 2013, s.45.

siyasal toplum kurma yoluna gitmişlerdir.⁶² Bu doğrultuda Locke'un ahlak-siyaset ilişkisini temellendirmek tıpkı ahlak-din ilişkisinde olduğu gibi hoşgörü kavramı çerçevesinde ele almak kaçınılmaz olacaktır. Locke, hoşgörünün dinsel topluluklar için öneminden bahsederken siyasal topluluklar için de büyük bir önem atfettiğini vurgular.

Dini hoşgörü ile siyasal hoşgörünün sağlanabilmesi, öncelikle sivil yönetimin görev alanı ile din işlerinin birbirinden ayrılmasına bağlıdır. Bu ayrım yapılmadığında, yönetilenlerle yönetici sınıfı arasındaki çatışma kaçınılmaz hâle gelir. Devletin temel sorumluluğu, vatandaşların yaşama, özgürlük ve mülkiyet haklarını yasalar aracılığıyla güvence altına almak ve onların zarar görmesini engellemektir. Filozofa göre devletin birtakım sorumlulukları bulunmaktadır. Yasa koymak bunun sonucunda cezai hüküm uygulamak gibi işlerle ilgilenen devlet ruhun iyileştirilmesi gibi ruhani konularla ilgilenmemelidir. Bunun yanı sıra devlet, kendi benimsediği dini anlayışı ya da dinsel yaşayış biçimini topluma dayatamaz. Ruhların iyiliği devletin işi değildir. Böyle bir şey söz konusu olduğunda devlet, dışsal baskı kullanır oysaki gerçek din, kişinin kendi aklının içsel iknası ile mümkündür. İnsan, hiçbir dışsal baskıyla beraber bir inanişe mecbur bırakılamaz.

Siyasal yönetimin temel işlevi, kanunları uygulamak ve ihlalleri cezalarla önlemektir; dinin gerektirdiği ruhani görevlerde ise devletin herhangi bir rolü bulunmamaktadır. Bununla beraber siyasal yönetim, herhangi bir dini ya da dinsel inanış tarzını yasaklayamaz. Her bireye dinsel hoşgörü çerçevesinde yaklaşmak zorundadır.⁶³

Siyasal hoşgörüye aykırı durumlar ortaya çıktığında, kilisenin asıl sorumluluğu ruhların selametini sağlamaktır. Kilisede gerçekleştirilen ayinler, ne devleti ne de devletin herhangi bir üyesini ilgilendirir. Örneğin; sıradan bir iş olan çocuk yıkamak, siyasal yönetimde, herhangi bir hastalığın tedavisi ya da hastalığın önlenmesi için çocukları bu tür yıkamanın faydalı olduğuna karar verilip, bunun kanun konusu olacak derece bir meseleye dönüştürüldüğünü düşündüğümüzde bu durumda siyasal yönetim çocukların yıkanmasını emredebilir.

Fakat Locke, siyasal yönetimin ruhların arınması için bütün çocukların rahip tarafından kutsal leğende vaftiz edilmesi gerektiğini öne süren bir yasa çıkarma yetisi

⁶²Karagöz, Yıldız, Thomas Hobbes ve John Locke'da Siyaset Felsefesi, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1996, s.134-139.

⁶³Locke, Hoşgörü Üzerine Bir Mektup, 2013, s.34-38.

bulunmadığını vurgulamıştır ve bu çocuk yıkamanın hastalıkları önlemede faydalı olduğu gerekçesiyle koyduğu yasa ile aynı hakka sahip olmadığını ifade eder. Bu iki durum arasındaki farklılık herkes için ilk bakışta görülebilecek kadar açık ve seçiktir.⁶⁴ Bunun yanı sıra siyasal yönetim, yasalar yoluyla bir kiliseye herhangi bir ayini tayin etmek ya da dinsel töreni empoze etme gücüne sahip olmadığı gibi bunları yasaklama gücüne de sahip değildir. Çünkü durum böyle olsaydı kilisenin, kendi tarzında Tanrı'ya ibadet etme amacıyla çelişirdi. Devlet için yasak olan bir şey siyasal yönetim tarafından kiliseye yasaklanamaz.⁶⁵

Devlet, insan toplumunu veya sivil toplumu korumak amacıyla konulan ahlak kurallarının ihlaline hoşgörü göstermez. Devlet, insanların bazı imtiyazları, tatlı dil ve aldatıcı dış görünüşün arkasına sığınarak bunu kendi mezheplerine indirgedikleri zaman da bu durumu hoşgörü ile karşılamamalıdır.⁶⁶ Locke Tanrı'nın varlığını inkâr edenlerin de hoşgörü ile karşılanmamaları gerektiğini söylemiştir. Ona göre toplumsal bağları oluşturan sözler, akitler ya da yeminler bir ateist üzerinde hiçbir etki yaratmaz. Düşüncede bile olsa Tanrı'nın varlığını saf dışı bırakmak her şeyin dağılmasına yol açar.⁶⁷

Görüldüğü gibi Locke devlet ve din alanlarını siyasal hoşgörü çerçevesinde birbirinden ayırmaktadır. Devletin ve ruhani alanın sınırlarını belirterek, devletin varoluş amacının ruhani olanla ilgilenmemesi gerektiğini sıklıkla ifade ederek, siyasal düzende huzuru sağlamak için siyasal hoşgörünün önemini vurgular. Ona göre insanlar belirli doğal haklara sahiptir. Bu haklar devlet tarafından verilemez veya alınamaz. İnsanın kendi doğasına içkindir. Bu hakların temelinde ise Locke'un doğal hukuk anlayışı yatmaktadır. Tüm insanlar için geçerli olan bu hukuka göre; insanlar birbirlerine zarar vermemeli, verilen sözleri yerine getirmeli, barış içinde yaşamalıdır. Devletin yegâne amacı bu hakları korumak ve güvence altına almaktır. Devletin varlığını sürdürebilmesi ise bu ahlaki sınırlar içerisinde hareket etmesine bağlıdır. Herkes kendi inancını yaşama hakkına sahiptir ve devlet buna ancak hoşgörü çerçevesinde yaklaşmalıdır. Doğal hak, doğal hukuk, hoşgörü gibi kavramlar Locke'un

⁶⁴Locke, Hoşgörü Üzerine Bir Mektup, 2013, s.57-58.

⁶⁵Locke, Hoşgörü Üzerine Bir Mektup, 2013, s.61-63.

⁶⁶Locke, Hoşgörü Üzerine Bir Mektup, 2013, s.75.

⁶⁷Locke, Hoşgörü Üzerine Bir Mektup, 2013, s.77

ahlak ile siyaset arasındaki bağı temellendirilmesinde öncelendiği kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bölümde Locke'un ahlak felsefesi onun epistemolojik temelleriyle ilişkilendirilerek değerlendirilmiştir. Ona göre insan zihni boş bir levha gibidir. Tüm bilgiler deneyim ile kazanılır. Dolayısıyla ahlak ilkeleri de doğuştan değildir deneyim yoluyla kazanılır. Ahlaki değerlendirmelerinde, ahlaki doğruluk ve yanlışlık Tanrısal yasaya doğal olana uygunluğa dayandırılmış olup ve bu değerlendirmeler ona göre akıl aracılığıyla yapılır. Locke ahlakın matematikte olduğu gibi kanıtlanabilir bir bilim olduğunu savunur. İyi ve kötü kavramlarını haz ve acı temellerine dayandıran filozof erdemi, özgürlüğü, mutluluğu ve ödül-ceza ilişkisini bu açıdan ele alır. Ahlak din ilişkisini dinsel hoşgörü, ahlak siyaset ilişkisini ise siyasal hoşgörü üzerinden değerlendirir.

Buraya kadar Locke'un ahlaki düşüncesini hem bireysel hemde toplumsal düzeyde nasıl temellendirdiği ortaya konmaya çalışıldı. İkinci bölümde ise Hume'un ahlak anlayışı benzer başlıklar altında irdelenmeye çalışılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

DAVID HUME'DA AHLAKIN KÖKENİ MESELESİ

David Hume'un ahlak alanındaki düşüncelerini anlayabilmek için John Locke'ta olduğu gibi öncelikle onun bilgi anlayışını bilmek gerekir. Hume'un bilgi teorisinin anahtar sözcüğü insan doğasıdır. Bununla ilişkili olarak ahlak felsefesinin temelinde de insan doğası vardır. Hume, felsefesinin genelinde insan doğasını keşfetmeyi amaçlamış ve bütün anlayışlarını da bu çerçevede belirlemiştir. Öncelikle Hume'un epistemolojisinin temelinde insan zihni bulunmaktadır. Ona göre insan zihni ide (fikir) bağıntıları ve olgusal konular olmak üzere bu iki veri üzerine çalışır ve bunun sonucunda da bilgi elde eder. Bunlardan ilki olan ide (fikir) bağıntıları, aritmetiği geometriyi kapsarken; ikincisi ise nedensellik ve olgusal konuları kapsar. Filozofa göre ide (fikir) bağıntılarının, doğa ile herhangi bir epistemolojik bağlantıları yoktur. Bu alanı kapsayan bilgilerimiz zihin için kesinlik ifade eder. Tamamen akıl ile ontolojik bir birliktelikleri bulunmaktadır. Bunun aksine olgusal bağıntıları kapsayan konular ise ide (fikir) bağıntılarında olduğu gibi bir kesinlik arz etmezler. Olgusal bağıntılara ait olan düşüncelerde bütün akıl yürütmeler sebep-sonuç ilişkisi üzerine kuruludur. Hume olgusal olan önermelerin kavranılabileceğini fakat kanıtlanabilir olmadığını, bunların kaynağının aposteriori olan deneysel alana olduğunu ileri sürer. Ona göre insan, "algı" dan başka hiçbir şeyin düşüncesine tam olarak ulaşamaz.⁶⁸

Hume, zihne yoğun bir güç ve şiddetle giren; duyum, tutku ve duyguları kapsayan algıları izlenim olarak adlandırır. İdealar ise, bu algıların zihinde oluşan silik kopyalarıdır. Hume, izlenimler ve tasarımlar arasındaki farkın onların zihindeki canlılık ve güçlülük derecelerinde yattığını belirtir. Bunun yanı sıra filozof, izlenimlerimizi ve idelerimizi kapsayan bir ayrımın daha olduğundan bahsederek bunları yalın (basit) ve karmaşık olarak ikiye ayırır. Yalın izlenimler ve ideler hiçbir şekilde bölünmeyen, parçalara ayrılamayan algılardır.

Karmaşık izlenim ve ideler ise bunların tam tersine parçalara ayrılabilenlerdir. Hume, zihnimizde ki bütün idelerin deneyim sonucu elde edilen izlenimlerden

⁶⁸Çelebi, Emin, David Hume'da Nedensellik Bağlamında Ahlak ve Hürriyet Problemi, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Felsefe ve Din bilimleri Anabilim Dalı, Konya, 2008, s.17.

kaynaklandığı, kaynağı deneyime dayanmayan herhangi bir düşüncenin mümkün olmadığı konusunda oldukça iddialıdır.⁶⁹

Hume izlenimleri de kendi arasında dış izlenimler ve iç izlenimler olarak ikiye ayırır. Dış duyum izlenimlerinin ilk olarak ruhta ortaya çıktığını belirterek bunların tat, sıcaklık, soğukluk, haz ve acı gibi bir duyumu algıladığımızda ortaya çıkan izlenimler olduğunu söyler. Zihin, dış izlenimlerin, izlenimler kaybolduktan sonra tasarım diye adlandıracağımız bir suretini ortaya çıkarır. Arzu, nefret, ümit ve korku gibi izlenimler ise burada iç izlenimler olarak karşımıza çıkar.⁷⁰

Belirtildiği üzere onun epistemolojisinin temeli, deney olduğu gibi insan bilgisinin büyük bir bölümünü oluşturan ve olgusal bağıntılar içerisinde yer alan daha önce ifade ettiğimiz gibi bu bölümde temellendirmeye çalışacağımız ahlakın kaynağı ve temeli de deneydir. Hume, “*İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*” (*Treatise*) adlı eserinin son bölümü olan “Ahlak Üzerine” başlıklı kısmında ahlak ile ilgili düşüncelerini ortaya koyar. Ayrıca daha sonra kaleme aldığı ve bu bölümün gözden geçirilmiş hali gibi olan onun “*Ahlakın İlkeleri Üzerine Bir Soruşturma*” adında müstakil bir ahlak kitabı da bulunmaktadır.

David Hume, epistemolojisinde olduğu gibi, ahlak anlayışını da algılarla temellendirmiştir.

Hume, zihinde algılardan başka hiçbir şey olmayacağını belirterek görme, işitme, yargılama, sevme, nefret etme ve düşünme eylemlerinin tümünü algı başlığı altında ele almıştır. Dolayısıyla da algı, ahlaksal iyiyi ve kötüyü ayırt etmemizi sağlayan, en az zihnin diğer bilişsel süreçleri kadar etkilidir. Bu sebeptendir ki ahlaki yargılarımız, zihinsel algılarımız aracılığıyla bilinebilir.⁷¹

Ahlak alanında bir analiz geliştirebilmek için, insan davranışlarının ve bu davranışların kökenlerinin incelenmesi gerekir. Ancak bu inceleme sonucunda insan, akıl-duygu ve davranış olarak tüm bilinebilirlikleriyle incelenmiş olacak ve bununla beraber insan doğasına dair olan araştırma bir bütünlük atfedecektir.⁷²

⁶⁹Hume, David, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, (çev. Ergün Baylan), Bilge Su Yayıncılık, Ankara 2020, s.17-23.

⁷⁰Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 2020, s.21

⁷¹Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 2020,s.307

⁷²Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 2020,s.307

Hume'un felsefesinde tutkuların ortaya çıkmasında da empirist tutumunu devam ettirdiği görülmektedir. Bu nokta da öncelikli olarak yapılması gereken; tutkuların, insan eylemlerinin temeli olan ahlaki yargıların kaynağını ortaya koymaktır.

Zihnin içeriğini oluşturan algılar daha öncede belirttiğimiz gibi izlenimler ve ideler olmak üzere ikiye ayrılırken, bunlarda kendi içlerinde birincil ve ikincil izlenimler olarak ikiye ayrılmaktadır.

Duyu izlenimlerinin hepsi ilk izlenimlerdir. Tutkular ve tutkulara benzeyen heyecanlar ise ikincil izlenimlerdir. Hume'a göre bedensel acılar ve hazların zihin tarafından hem duyumsandıkları hem de irdelendikleri zaman birçok tutkuya kaynaklık ettikleri görülür. Lakin kendilerini önceleyen herhangi bir algı ya da düşünce olmadığı için ruhta ya da bedende ortaya çıkarlar. Hume bu düşüncesini, bir gut nöbetinin hüznü, umut ve korkunun oluşturmuş olduğu tutkular zincirini ortaya çıkardığını belirtmiş olsa da bunların, herhangi bir duygu ya da ideden aracısız olarak türemediğini de belirtmiştir.⁷³

Filozof iç duyum izlenimlerini dingin ve şiddetli olmak üzere ikiye ayırır. Davranıştaki, bileşimdeki ve dışsal nesnelerdeki güzellik ve biçimsizlik duygularını ilk türe dâhil ederken; sevgi-nefret, sevinç-üzüntü, kendini küçümseme, gurur gibi tutkuları ise ikinci türe dâhil eder. Ona göre ikinci izlenimlere dâhil olan tutkular, doğrudan ve dolaylı olarak ikiye ayrılır. İyi ve ya kötülükten, acı veya hazdan aracısız olarak doğan tutkular doğrudan tutkular kategorisini oluşturur. Hırs, kibir, sevgi, nefret, kıskançlık, acıma, cömertlik ise dolaylı tutkular kategorisini oluşturur.⁷⁴ Bu doğrultuda ahlaki davranışların ve ya tutkuların kaynağının akıldan mı yoksa duygudan mı geldiğinin bilinmesi gerekir.

Hume, ahlakın temelinde akıl mı yoksa duyguyu bulunduğunu; ahlakın akıldan mı duygudan mı türetililebileceği; bu bilginin çıkarım ve tümevarımsal bir bütünlükle mi yoksa içsel hisler aracılığıyla mı elde edilebileceği üzerine incelemelerde bulunur. Ayrıca, doğru ve yanlış yargılarına ulaşp ulaşamayacağımızı, her bir birey için ahlakın aynı olup olmadığı, güzelliğin ve çirkinliğin kişinin kendi yapısında bulunup bulunmadığı gibi konuları tartışır. Bu tartışmalar sonucunda Hume, ahlakın zemininde

⁷³Hume, İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme, 2020, s.191

⁷⁴Hume, İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme, 2020, s. 298

akıldan ziyade duyguların bulunduğunu bununla beraber estetik yargılarında öznel bir temele dayandığı sonucuna varır.⁷⁵

Filozof ahlak felsefesinde, geleneksel akılcı yaklaşımlardan ayrılarak, ahlaki yargıların kaynağının insanların duygusal yapısına dayandırmıştır. Hume'a göre, bireyler doğru ve yanlış arasındaki ayrımı duygular ve başkalarının hislerini paylaşma adı altında sempati yetisi ile yaparlar. Bu yaklaşım Hume'un ahlak anlayışının zeminini oluşturmakla birlikte, insan doğasının sosyal ve duygusal yapısına vurgu yapar.⁷⁶

Hume'nin düşüncesinde, insan doğasında bulunan sempati yetisi, kişilerin başkalarının duygularını anlamayı ve paylaşmayı kazanım olarak sunar. Bu sayede kişiler topluma fayda sağlayan eylemleri erdemli olarak nitelendirir.⁷⁷ Hume açısından sempati, onun ahlaki sisteminde, duygusal bir tepkinin ötesinde toplumsal uyumu ve işbirliğini mümkün kılan merkezi bir mekanizma olarak işlev görür.⁷⁸ Filozofa göre ahlakın oluşumunda alışkanlıklarında önemli bir etkisi bulunmaktadır. Bireyler belirli davranışları tekrar ettikleri ölçüde ve bu davranışlar toplum tarafından onaylandığı sürece erdemli hale gelir. Bu sebeple erdem doğuştan getirilen bir özellik olmamakla beraber, kişisel deneyimler, sosyal etkileşimler ve toplumsal onay aracılığıyla değer kazanan bir kavramdır.⁷⁹

Görüldüğü üzere Hume'un ahlak anlayışı duygular, sempati ve toplumsal fayda üzerine kuruludur. Bireyler, duygular sayesinde başkalarının durumunu kavrar, sempati aracılığıyla toplumsal uyumu sürdürür ve erdemli davranışları toplum açısından yararlı buldukça onaylar. Bu zemin üzerinde yükselen Hume'un ahlak felsefesini daha iyi anlayabilmek ve derinlemesine inceleyebilmek için onun, bilgi anlayışının yanı sıra insan doğasıyla olan ilişkisini de göz önünde bulundurmak gerekir. Bu zeminde, Hume'un tutkulara ve duygulara verdiği merkezi önemi irdelemek gerekmektedir.

⁷⁵Hume, David, Ahlakın İlkeleri Üzerine Bir Soruşturma, say. 1. Baskı, 2019, Merve Menekşe Özer, Adnan Akdağ, s.28

⁷⁶Cevizci, Ahmet, Felsefe Tarihi, Say Yayınları, 2020, İstanbul, s. 704-706

⁷⁷Hume, İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme, 2020, s. 242-247

⁷⁸ Yücel, Gökhan, Modern Ahlak Felsefesi, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2018, s. 112-115

⁷⁹ Demir, Ali, Etik Kuramlar ve Ahlak Felsefesi, Pegem Akademi, Ankara, 2021, s. 178-180

2.1. Ahlak Tutku ve Duygu İlişkisi

Zihnimizde algıdan başka bir şeyin olmadığını söylen Hume’a göre sevmeye, nefret etmeye, yargılama, gibi davranışların tamamı algı çerçevesinde ele alınır.⁸⁰

“Bedensel acılar ve hazlar, zihin tarafından hem duyumsandıkları hem de irdelendikleri zaman, birçok tutkunun kaynağını oluştururlar; ama kendilerini önceleyen herhangi bir düşünce ya da algı olmadığı için kökensel olarak ruhta ya da bedende-artık nasıl adlandırıyorsanız adlandırın- doğarlar. Bir gut nöbeti keder, umut ve korkudan oluşan uzun bir tutkular zinciri meydana getirir; ama herhangi bir duygu ya da tasarımdan dolaysızca türemez.”⁸¹

Bedensel acıların ve hazların birincil izlenimler adı altında, tutkular ve heyecanların ise ikincil izlenimler adı altında ele alındığına daha önce değinmiştik. Tutkuların ve heyecanların kaynağı ise haz ve acılardır. Bir şeye karşı haz duygusu besliyorsak şayet, o şeye karşı istekli davranırız. Haz duygusu barındırmadığımız şeye karşı ise isteksiz davranırız. Hume tutkuları doğrudan tutkular ve dolaylı tutkular olarak ikiye ayırmıştır. Filozofa göre doğrudan tutkular, sadece iyilik veya kötülük, haz veya acı gibi temel duygulardan doğar. Umut, umutsuzluk, sevinç, istek bu gruba dâhil edilir. Dolaylı tutkular ise haz veya acı gibi temel duygulara kişinin kendisi veya bir başkası hakkındaki değerlendirmelerinin utanç, gurur veya toplumsal kıyaslamaların dâhil edilmesiyle oluşur. Bu sebeple kibir, kendini küçük görme, sevgi, nefret, kıskançlık, öfke, kin gibi duygular dolaylı duygular arasında yer alır.⁸²

Kendini küçük görme ve gurur duyguları birbirleriyle karşıt durumlar gibi görünseler de Hume’a göre durum böyle değildir. Hume bunu, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme* adlı eserinde şöyle açıklar:

“Öyleyse bu tutkuların nedeni ile nesnesi arasında, yani onları uyaran tasarım ile uyarıldıkları zaman görüşlerini yönelttikleri tasarım arasında bir ayrım yapmak zorundayız. Gurur ve kendini küçük görme bir kez doğar doğmaz, hemen dikkatimizi kendimize yöneltirler ve onu en son ve nihai nesneleri olarak görürler; ama onları doğrulamak için gerekli olan başka bir şey daha vardır. Tutkularda birine özgü olan ve her ikisini aynı derecede üretmeyen bir şey zihne sunulan ilk tasarım neden ya da üretken ilke tasarımıdır. Bu onunla bağlantılı tutkuyu uyarır; bu tutku uyarıldığı zaman görüşümüzü bir başka tasarıma “benlik” tasarımına çevirir. Öyleyse burada iki tasarım arasına öyle bir tutku yerleştirilmiştir ki, bunlardan biri onu üretirken, öteki onun tarafından üretilir. Bu yüzden ilk tasarım nedeni temsil eder, ikincisi tutkunun nesnesini.”⁸³

⁸⁰Hume, 2020, s.17

⁸¹Hume, 2020, s.191

⁸²Hume, 2020, s.192

⁸³Hume, 2020, s.193

Hume'un bu ifadelerinden anlaşılacağı üzere gurur ve kendini küçük görme duyguları nedenler çerçevesinde ele alınmalıdır. Erdem ve erdemsizliğin temelinde yer alan hazza yönelme acıdan kaçma ve tüm duyguların da zemininde bulunan haz ve acı gurur ve kendini küçük görme duygularının da temelinde bulunur. Gurur duygusu haz verirken, kendini küçük görme duygusu acı verir. Hume'a göre duygu ve tutku ilişkisi içerisinde bununla beraber ahlak anlayışı içerisinde önemli bir bölüme sahip olan duygudaşlık ilkesi sayesinde başkalarının da tutkularını anlayabiliriz.⁸⁴

Hume ahlaki yargılarımızın temelinde duyguların yattığını savunmuştur. Temel olarak duyguları baz almıştır. Tutkuları ise insan davranışlarının temeline yerleştirmiştir. Haz ve acı eşliğinde davranışta bulunuruz. Haz iyiye, güzele, gurura, erdeme yönlendirirken, acı; kendini küçük görme, kötüye, erdemsizliğe yönlendirir.

Ahlakın tutku ve duygularla yakından ilişkili olduğunu savunan Hume'un, bu yaklaşımıyla ahlakın kaynağı meselesinde rasyonaliteyi dışladığı görülmektedir. Şimdi onun ahlak ile akıl arasındaki ilişkiyi derinlemesine irdelemeye çalışalım.

2.2. Ahlak- Akıl İlişkisi

David Hume ahlakın kaynağının akıl olup olmadığını "*İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*" adlı eserinde "İstencin Etkileyici Güdüler" başlığı altında ele alır. Hume, burada ilk olarak, aklın başlı başına iradenin herhangi bir davranışı için bir güdü olamayacağını ve aklın iradenin yönetiminde hiçbir zaman için tutkuya karşı çıkamayacağını ifade eder. Ona göre aklın başlı başına davranışlarımızı ve tutkularımızı üretme, uyarma ve güdüleme gibi bir özelliğinin olması söz konusu değildir. Aklın hiçbir şekilde tutkularımız ve davranışlarımız üzerinde bir etkisi bulunmamaktadır.

Akıl yalnızca tutkuların kölesidir ve öyle olmak zorundadır. Hiçbir zaman tutkulara ve duygulara boyun eğmekten başka bir görev üstlenemez. Bu sebeptir ki ahlak kuralları da akıldan türeyemez.⁸⁵

Ahlaki düşüncelerimizin amacı bize yükümlülüklerimizi bildirmek, erdemli davranış sonucu oluşan güzelliğin ve erdemsiz davranış sonucu oluşan çirkinliğin boyutlarını göstererek birinden kaçıp diğerine yaklaşmamız gerektiğini öğretmektir. Ancak bunun akıl temelinde olması mümkün değildir. Aklın yönetim ve davranışlarımız

⁸⁴Hume, 2020, s.219

⁸⁵Hume, 2020, s.277-278

üzerinde hiçbir yetkisi bulunmamaktadır. Bunların temelinde tamamen duygularımız yatar.⁸⁶

Tutkular karşısında boyun eğen akıl, bunlar karşısında hiçbir etkiye sahip değildir. Hume aklı, ahlaki bir çerçeveden ele aldığı bir davranışın doğruluğunu veya yanlışlığını saptamada, erdemi ya da erdemsizliği ortaya koymada yine hiçbir etkiye sahip olmadığını ifade eder. Ona göre ahlaksal ayrımlarımız akıldan türeyemez ve akıl aracılığıyla yapılamaz. Bunun yanı sıra akıl, hiçbir şekilde de kaynak olarak gösterilemez. Çünkü akıl, tek başına böyle bir etkiye sahip değildir. Ahlak, tutkularımızı uyarıp, davranışlarımızı üretip veya onları önlerken akıl ise bu yetiden mahrumdur. Bundan ötürüdür ki ahlak kuralları aklın çıkarsamaları değildir. Hume’a göre akıl yalnızca iki ayrı biçimde etkide bulunabilir; birincisi, tutkunun nesnesi olan şeyin varoluşu konusunda bilgilendirip tutkuyu uyardığı zaman, diğeri ise; bir tutkuyu uygulayabilecek şekilde neden sonuç bağlantısı ortaya çıkardığı zaman.⁸⁷

Filozof, ahlakın temelinde aklın değil duyguların yattığını savunur. Ona göre akıl tek başına bizi bir davranış yapmaya ya da yapmamaya itemez. “Akıl tutkuların kölesidir” ifadesinden de anlaşılacağı üzere bizi bir davranışta bulunmaya iten şey tutkular temelinde olan duygularımızdır. Ahlaki yargılarımız da bir davranışın iyi ya da kötü olduğuna dair olan hislerimizle ilgilidir. Öznelliğimize dayanırlar. Ona göre adalet, dürüstlük, iyilikseverlik gibi ahlaki eylemlerin temelinde fayda yatar. Akıl ahlaki ilkelerimizin oluşmasında dolaylı bir rol üstleniyor gibi görünse de temel kaynak duygularımızdır.

Görüldüğü üzere Hume, ahlaka dair akla sınırlı bir rol yüklemiş ve akıl onun ahlak anlayışında belirleyici bir unsur olarak değil de işlevsel bir unsur olarak ele alınmıştır. Filozof ahlaki değerlendirmelerin kaynağının duygular olduğunu savunur. Bu anlayış erdem ve erdemsizlik ile iyi ve kötünün hangi temelde belirlendiğini ve bu kavramları ele alış şeklini anlamak için zemin hazırlar.

2.3. Erdem- Erdemsizlik, İyi-Kötü, Haz –Acı

Hume’un ahlak felsefesinde erdemin ortaya çıkışı rasyonel bir zeminden ziyade duygulara ve toplumsal deneyime dayanmaktadır. Filozofa göre, kişiler ahlaki

⁸⁶Hume, David, Ahlakın İlkeleri Üzerine Bir Soruşturma, (birinci baskı), Say Yayınları, İstanbul 2019, s.30

⁸⁷Hume, 2020, s.308-309

davranışlarda bulunurken duyguları temelinde neyin iyi neyin kötü olduğuna karar verirler. Bu bağlamda erdemin zemininde de rasyonel ilkeler değil, kişilerin hissetme ve empati kurma yetisi bulunmaktadır.⁸⁸

Ahlaki değerler, insan doğasında var olan sempati özelliğiyle gelişir. Sempati, bireylerin başkalarının duygularını paylaşabilmesini, onlara ortak olabilmesini ve başkalarının iyiliğinden etkilenebilmesini sağlar. Bu özellik, başkalarının faydalı davranışlarını onaylamayı ve takdir etmeyi, aynı zamanda bu davranışlara erdem niteliği atfetmeyi mümkün kılar. Bir davranışın erdemli olarak nitelendirilmesinin temelinde o davranışın bireye ve topluma sağladığı fayda yatar. Dolayısıyla da erdemli davranışlar toplumsal faydaya katkı sağladıkları ölçüde anlam kazanırlar. Toplum için fayda sağlayan eylemler, Hume'un ahlak anlayışında erdemli davranış olarak kabul edilir. Filozofun bu yaklaşımı onun, daha sonra gelişecek olan faydacılık (*utilitarianism*) anlayışının öncülerinden biri olarak nitelendirilmesine sebep olmuştur.⁸⁹

David Hume erdem ve erdemsizlik kavramlarını ahlaki olan ve olmayan ayrımı yapmak için kullanır.⁹⁰ Erdem ve erdemsizlik kavramlarını ilk olarak epistemolojik bir çerçevede açıklamış olan Hume'a göre, erdem ve erdemsizlik ayrımı algılara yani izlenimlere dayanır. Bunu “*İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*” adlı eserinde şu ifadeleriyle desteklemiştir:

“Erdem ve erdemsizlik salt us ya da tasarımların karşılaştırılması yoluyla keşfedilebilir olmadıkları için, aralarındaki farkı yol açtıkları belli bir izlenim ya da his aracılığıyla saptayabiliyor olmamız gerekir. Ahlaksal doğruluk ve ahlaksal bozulma, ile ilgili kararlarımız açıktır ki algılardır; tüm algılar ya izlenim ya da algılar olduğu için de, birinin dışarıda bırakılması bize öteki için ikna edici bir kanıtlama sunar. Öyleyse ahlak, yargılanmaktan ziyade duyumsanır; ama bu duygu ya da his genellikle öyle yumuşak ve incedir ki bizi birbirleriyle yakın bir benzerlikleri olan her şeyi aynı şey olarak görmeye götüren ortak alışkanlığımıza bakılırsa bu duyguyu bir tasarım ile karıştırmaya yatkındır.”⁹¹

Yaşanan deneyimler incelendiğinde, erdemli davranışlardan doğan izlenimlerin hoş; erdemsizlikten kaynaklanan izlenimlerin ise rahatsız edici olduğu görülür. Başka bir deyişle, doyum veren davranışlar erdemli, rahatsızlık verenler ise erdemsiz olarak nitelendirilir. Ahlaksal iyi ya da kötüyü bilmemizi sağlayan izlenimler acılar veya hazlar olduğu için bu sebeptendir ki erdemin temel ölçütü de haz ve acıdır. Hume'a göre

⁸⁸ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 2020, s. 241- 249

⁸⁹ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 2020, s. 254-257

⁹⁰ Çelebi, Emin, *David Hume'da Nedensellik Bağlamında Ahlak ve Hürriyet Problemi*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Felsefe ve Din bilimleri Anabilim Dalı, Konya, 2008, s.87

⁹¹ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 2020, s.317

erdem haz ile eşleşirken, erdemsizlik acı ile eşleşmiştir. Bize haz veren bir kişiyi duyumsadığımızda o kişinin erdemli olduğunu düşünür ve hissederiz. Güzellik, beğeni ve duyumlarımızla ilgili olan yargılarımızda bize haz veren hazza ulaştıranlara erdemli olarak bakarız. Haz ve acı duyumlarının ortaya çıkardığı ahlaksal davranışların temelinde örneğin; iyi bir müzikle birlikte bir şişe şarabın ne derece haz yaratıp yaratmadığı, ya da bunların iyi olup olmadığı yine yalnızca haz tarafından belirlenir. Hume, haz ve acı arasındaki ayrımı ortaya koyabilmek için çalışmamızda da daha öncesinde de ifade ettiğimiz gibi, tutkular ile ilgili bir hatırlatma üzerinden ifade etmiştir. Gurur, kendini küçümseme, sevgi ve nefret tutkunun nesnesi ve duyumu ile ilişki olan ve tutkuyu duyumsamada farklı bir duyum üreten bir şey sunulduğunda uyarılırlar.

Burada da erdem ve erdemsizliğe bu durumlar öncülük eder. Dolayısıyla erdem ve erdemsizliğin ölçütü haz ve acıdır. Yani erdem, bir hissin ya da bir kişinin bizde uyandırdığı haz, erdemsizlik ise bunların bize vermiş olduğu acı olması yönüyle birbirlerinden ayrılırlar.⁹²

Hume, erdemi yapay erdem ve doğal erdem olmak üzere ikiye ayırır. Ona göre yapay erdemler, insan yetenekleriyle şekillenen ahlaki davranışlardır. Verilen sözü yerine getirme, mülkiyet hakkına saygı, naziklik, hoşgörülük, terbiye, adalet gibi erdemler yapay erdemlerdir. Bunların temelinde fayda ve çıkar gütmeye eğilimi söz konusudur.

Bu eğilimler öncülüğünde toplumda davranışlarımızı düzenler ve toplum kurallarına bütünüyle uyum sağlayabiliriz. İnsan doğasında bulunmayan ve yükümlülüklerden doğan yapay erdemler için ahlak duygumuzun dayanağı duygudaşıktır. Verilen söze uyma örneğini ele aldığımızda doğal olarak var olan bir yükümlülük sebebiyle değil de, ahlaksal yükümlülüğümüz olması sebebiyle kendimizi verilen söze uymak mecburiyetinde hissederiz. Hume, bireysel olan ve insanların yetenekleri üzerinde hiçbir etkisi olmayan tamamıyla doğal olan erdemleri ise doğal erdem ve erdemsizlikler olarak adlandırır. İyilikseverlik, insanilik, hakkaniyet, merhamet gibi ahlaksal nitelikler bu kategoride ele alınırken aynı zamanda bu erdemler toplumun iyiliğine ve faydasına yönelik eğilimler olarak da karşımıza çıkarlar.⁹³

⁹² Hume, İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme, 2020, s.318

⁹³ Çelebi, Emin, David Hume'da Nedensellik Bağlamında Ahlak ve Hürriyet Problemi, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Felsefe ve Din bilimleri Anabilim Dalı, Konya, 2008, s.87-88

Hiçbir şey, iyilikseverlik duygusu kadar bir kişiye değer katmamıştır. Bu duygu, bireyin başkalarının çıkarlarını gözetme eğiliminden doğar. İyilikseverlik, toplumun mutluluğunu temel alır ve bu mutluluğun sürekliliği için gerekli bir erdem olarak kabul edilir. Faydalı sonuçlara ve hazza ulaşmada etkisi oldukça büyüktür. İnsanların mutluluğu, toplumun birliği, bireyler arasındaki uyum ve kişilerin birbirlerine olan karşılıklı desteği her zaman insanlık erdeminin bir sonucu olarak kabul edilmiştir.⁹⁴

Hume, duygudaşlık ilkesi öncülüğünde erdem- erdemsizlik, yapay erdem- doğal erdem ile ilgili belirlenimlerde bulunur. Bu ilke temelinde haz ve acı zemininde insan zihninin, sevgi, nefret, kendini beğenmişlik ve kendini küçük görme gibi duyguları üretmesiyle erdem ve erdemsizlik ortaya çıkar. Haz ve acı zemininde zihnin sevgiye neden olan iyilik üreten özelliğine erdemli, nefrete neden olan kötülük üreten özelliğine ise erdemsiz deriz.⁹⁵

Faydalı olarak nitelendirilebilecek her şey, duygudaşlık ilkesi temelinde değerlendirilir. Bu ilkeye dayanan güzellik duygusu açısından, bir nesne haz veriyorsa her zaman güzel olarak algılanır; acıya yol açıyorsa çirkin olarak değerlendirilir. Güzel olan nesne haz verir. Kendisi ile tanışıklığımızın olmadığı bir yabancıya bize duygudaşlık ilkesi temelinde vermiş olduğu haz bir başka kişinin bize vermiş olduğu haz ya da üstünlüğü olarak ifade edilir.

Ahlak ilkelerimizin temelinde de duygudaşlık ilkesi bulunur. Saygı gören erdemlerin başında yer alan adalet erdemi iyiliğe yönelik bir eğilim taşıdığı için ahlaksal bir erdem olmasıyla beraber yapay erdem kategorisinde de yer alır. Hume'a göre kişiliklerin ve zihinsel özelliklerin yatınlıklarını düşünmek bizde beğeni ve kınama hislerinin ortaya çıkmasına zemin sağlar. Hume duygudaşlık ilkesi çerçevesiyle insan doğasında ve insanın ahlak anlayışında bu ilkenin gücünü göstermeyi amaçlamıştır.⁹⁶

Yardımseverlik ve insanlık gibi, toplumun iyiliğine yönelik eğilimleri içeren erdemler doğal erdemler olarak adlandırılır ve aynı zamanda toplumsal erdemler olarak da nitelendirilebilir. Birincillerden yani doğal erdemlerden meydana gelen iyilik, doğal bir tutkunun etkisinde her bir edimden oluşurken, tek bir adalet edimi genellikle toplum faydasına hizmet eder nitelikte olmayabilir. Kamusal alanda fayda sağlayan tek şey

⁹⁴Hume, Ahlakın ilkeleri üzerine bir soruşturma, 2019, s.41

⁹⁵Hume, İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme, 2020, s.382-383

⁹⁶Hume, İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme, 2020, s.384

insanlığın genel bir davranış dizisi üzerinde görüş birliğine varmasıdır. Hume’a göre sıkıntı içerisinde ki bireylere yardım etmek doğal insanlık güdüsüdür. Bu güdüyle bireylere ne kadar yardım edilirse mutlulukta o kadar çok artar. Fakat adalet ile ilgili bir problemi ele aldığımızda ve var olan her durumu tek tek inceleyerek ele aldığımızda adaleti belirleyen temel yasalara uygun olmayacak şekilde kararlara ulaşmak gibi bir durum ortaya çıkar.⁹⁷

Bu da bizim insanlığımızdan kaynaklanan doğal bir güdümüzdür. Adalet yasaları karşısında yargıçlar, yoksul bir insandan alınan, varlıklı bir insana vermek durumunda kaldıklarında bu durum erdemsizlere fırsat vermiş olur. Hume’a göre yasa ve adaleti temellendiren şema toplumun yararına olacak şekilde olmalı ve toplumu oluştururken bu düşünce göz önünde bulundurulmalıdır. Aksi halde toplum yararının gözetilmemesinin sonucunda, eylemi içeren şemaya ahlaksal açıdan bakıldığında duygununda üretilmediği gözlemlenir. Hume birinciller dediği doğal erdemin, çeşitli koşullarının olduğunu belirtir. Ona göre hislerimizin, nesnelerin mesafe boyutuna göre değişkenlik gösterebileceği gibi, bireyler arasında ki uzaklık yakınlıkta değişiklik gösterir. Zihnimiz deneyimlerimiz aracılığıyla, ahlaki hislerimizi yönlendirmeye ve düzeltmeye eşlik eder.⁹⁸ Filozofa göre toplumun iyiliği ve yararı üzerine kurulu olan duygudaşlık ilkesi bir kişiyi eylemleri doğrultusunda insanlığın iyiliğine ve yararına olacak şekilde değerlendirildiğinde biz o kişi için erdemli bir birey diyebiliriz.

“Erdem, en kötü halde bile hala erdemdir; yarattığı sevgi bir insana erdemin artık eyleme geçirilemeyeceğini ve tüm dünya için yitmiş olduğu bir zindanda ya da çölde bile eşlik eder.”⁹⁹

Davranışlarımızın değerli veya değersiz olarak değerlendirilmesinde başvurduğumuz temel ölçüt, faydadır. Sadakatli, adil ve onurlu davranışlarda bulunma amacı da faydaya dayanmaktadır. Bunların temelinde de fayda gözetimi yatar. Toplumsal erdemler arasında sayılan; cömertlikten, insanlıktan, iyilikseverlikten, şefkatten faydanın ayrı tutulması mümkün değildir. İnsanlığın ve toplumun refahı ve sürekliliği için ahlakın temelidir.¹⁰⁰

⁹⁷Hume, İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme, 2020, s.385-386

⁹⁸Hume, İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme, 2020, s.386

⁹⁹Hume, İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme, 2020, s.388

¹⁰⁰Hume, Ahlakın İlkeleri Üzerine Soruşturma, 2019, s.94

Hume bunların yanı sıra iyilik ve iyilikseverliğe dair açıklamalarda bulunarak, iyiliklerin değerinin nereden geldiğini irdeler. Ona göre iyi ve iyilikseverliği temsil eden, onu temel alan kişiliği oluşturan ve diğer niteliklere atfedilen değer; insanlık, dostluk, sadakat, şefkat, cömertlik, minnettarlık, coşkunluk, eli açıklık ve tarafsızlık ilkeleri çerçevesinde ele alabiliriz. Bu nitelikler sayesinde iyilik ve iyilikseverlik, toplumda oluşan birlik ve kişisel ilişkilerimiz güçlü bir bağ alır. Herhangi bir bireye dair oluşan sevgi boyutumuzdaki ya da bireyi kınamamızdaki en belirgin etken bu niteliklerdir.¹⁰¹

Filozof, temelinde fayda ve çıkarın gözetildiği insanın yetenekleri ve keşiflerinin üzerinde şekillenen ahlaki tutum ve eylemlerini kapsayan erdemleri; yapay erdem olarak ifade etmiştir. Bu erdemler sayesinde toplum içerisindeki davranışlarımızı düzenler ve kurallar bütününe uymayı amaç olarak alırsınız. Sadakat dürüstlük ve inanırlık niteliklerini kapsayan bu erdemler, adalet gelenekleriyle bağlantılıdır. Ona göre, yapay erdemler epistemolojik bir çerçeveden ele alındığında akıl ve duyum alanımız, ontoloji bir çerçeveden ele alındığında ise fikir dünyamızı etkiler.¹⁰²

Kaynağını duygudaşlık ve bireysel çıkarda bulan adalet filozofa göre salt ahlaki bir içgüdüden ya da doğuştan gelen bir erdemden kaynaklanmaz. Kişilerin bencillikleri ve cömertliklerinin sınırlı oluşu adaletin ortaya çıkmasında etkin bir rol oynar. Bunun yanı sıra doğanın insan ihtiyaçlarını karşılamadaki kıtlığı, kişilerin birbirleriyle uyumlu davranmalarını gerekli kılar. Bu bağlamda, adalet kişilerin kendi çıkarlarını gözetirken toplum içerisinde düzeni sağlayacak kuralları geliştirmeleri sonucunda ortaya çıkan sosyal olgudur. Yani Hume'a göre adalet, hem insan doğasının sınırlılıklarından hem de çevresel koşulların zorunluluklarından kaynaklanan toplumsal düzeni sağlayan bir yapıdır.¹⁰³

İnsanların çıkarlarını korumaya yönelik bir amaçla ortaya çıkan, bu amaç doğrultusunda uzlaşım sal olarak kabul görmüş, toplumsallıkla birlikte gelişmiş olan yapay erdemler insanın haz ve acılarına bağlı olarak mülkiyetin korunması ve toplumu oluşturan her bir birey için güvenli bir yaşam biçimi doğrultusunda meydana gelmişlerdir. Bu doğrultuda daha öncede ifade ettiğimiz gibi yapay erdemler içerisinde

¹⁰¹Hume, İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme, 2020, s.400-401

¹⁰²Dağ, Ahmet, Çağdaş İngiliz-Yahudi Medeniyetinin Oluşumunda David Hume, (birinci baskı), Külliyyat Yayınları, İstanbul 2016, s.99-100

¹⁰³Hume, İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme, 2020, s. 332

yer alan ve onları kapsayan adalet erdemi, bireylerin ve toplumun yararını öncelediği için kişilerin hazları ve acıları temelinde yaşamlarının sürdürülebilirliği açısından gerekli kılınır.¹⁰⁴

Hume'un adalet kavramını daha ilişkili bir ifadeyle adalet anlayışını mülkiyet anlayışıyla bir tuttuğu gözlemlenmektedir. İfadelerimizde yer verdiğimiz ve filozofun da bahsettiği üzere adalet mülkiyet meselesiyle ilişkili olarak ortaya çıkmıştır. Adalet; mülkiyetin istikrarı ve toplumu oluşturan her bir bireyin çıkarının gözetilmesi doğrultusunda, toplumsal fayda bilinciyle geliştirilen kurallar bütünü olarak karşımıza çıkar. Doğal bir içgüdüden ziyade, mülkiyet istikrarı, toplumsal yarar bilinciyle geliştirilen ve bu doğrultuyu amaçlayan sistemdir.

Adalet kavramının analiz edilmesi; hak, sorumluluk ve mülkiyet kavramlarının anlaşılmasının ön koşulu durumundadır. Adalet yasalarının mülkiyeti belirleyen unsur olduğu gözlemlenir. Buradan hareketle adaletin kökenini açıkladıktan sonra, hak, sorumluluk ve mülkiyet kavramlarının kullanılması gerekir. Ancak bu şekilde akılcı bir yaklaşım sergilenmiş olacaktır. Bir bireyin mülkiyeti, kendisiyle ilişkili nesne durumundadır.

Bu ilişki ahlaki değerler ve adalet üzerine kurulu olan, yapay bir ilişkidir. Bu nedenledir ki mülkiyet tasarımına ulaşmak için adaletin doğasının irdelenmesi ve insanların buluşlarıyla beraber analiz edilmesi gerekmektedir. Adaletin kökeni mülkiyetin de temelini ortaya koymaktadır. En doğal olan ve ilk olarak ortaya çıkan ahlaki değerlerimiz tutkularımız üzerinde şekillenmektedir. Bu his bireyin kendisine ve yakın çevresine öncelik vermeye eğilimli olduğundan ortaya durağan ve hak veya mülkiyet anlayışı çıkması imkânsızdır. Çünkü bireyin zıt tutkuları onları zıt yönlere yöneltir. Söz konusu tutkular doğal olarak bir uzlaşma yoluyla sınırlanmazlar.¹⁰⁵

Hume adalet ilkelerinin farklı bireylere iletilmesi ve gelişim gösterebilmesi için sosyalleşmenin gerekli olduğunu ifade etmiştir. İnsanların alışlagelmiş davranışları ve dâhil oldukları eğitim süreci, yapay erdemlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Filozof ahlak eğitiminde gerek dini gerekse siyasi alanda öncü olan kişilerin rolünü inceler. Hume, siyasi liderlerin ahlaki ayrımları ortaya koyma kabiliyetimizin şekillenmesinde aktif rol oynadığını belirtir. Ancak ona göre bireylerin ahlaki

¹⁰⁴Hume, İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme, 2020, s.324

¹⁰⁵Hume, İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme, 2020, s.329

yapılarının oluşmasında din, siyaset ve ya akıldan ziyade eğitim, tutkular ve alışlagelmiş davranış kalıpları etkili olmaktadır.

Hume refah duygusunun yönetim alışkanlıklarını ve söz tutma normunu etkilediğini ifade eder. Söz tutma erdemi sadece bireysel değil toplumsal durumlarla da ilişkilidir. Hume herhangi bir söz verilmeden ortaya çıkan yönetimin dediklerine uyma görevine ilişkin olarak insanlığın evrensel kabulü görüşünü işe koşar. Hume siyasal itaat analizi yapar. Toplumda genel kabul görmüş fikirlere dayalı olan hükümet otoritelerinin kamu desteğine gereksinim duymayacağını dile getirir. Benzer şekilde siyasette de genel kabul gören fikirler özel bir otoriteye sahip olmaktadır. Söz verme erdemine ve görevlere dikkat çeken filozof, yönetim anlayışının zemininde, kişilerin yönetime itaat etmesini ahlaki bir yükümlülük olarak görmenin; görevleri yerine getirme ve verilen sözü tutma erdemini geliştirme gerekliliğinin bulunduğundan söz eder.¹⁰⁶

Söz verme, verilen sözü tutma Hume'a göre; toplumsal etkileşim, toplum yararı ve güveni için önemli boyuta sahip erdemdir. Bu doğal bir eğilimden ziyade yapay bir erdemdir. Zihnimizde söz vermemizi sağlayan yükümlülüklerin olduğundan bahsetmemiz anlamsız bir boyut alır. Çünkü yükümlülüklerimiz hazlarımız sonucu ortaya çıkar.

Daha önceki sayfalarda ifade ettiğimiz gibi Hume'a göre ahlak, hislerimize dayanır; zihnin herhangi bir eylemi ya da niteliği bize belli bir şekilde haz verdiği zaman, onun erdemli olduğunu söyleriz; o şeyin göz ardı edilmesi ya da yerine getirilmemesi bizi benzer bir şekilde rahatsız ettiğinde onu yerine getirme yükümlülüğünde olduğumuzu söyleriz. Dolayısıyla söz vermenin zihnimizde bir edimi bulunmamaktadır. Ona göre verilen sözü yerine getirmenin temelinde ahlak duygusunun çok büyük bir etkisi vardır. Toplumsal olarak söz vermeye ve verilen sözü yerine getirmeye olan eğilimimiz yadsınamaz.¹⁰⁷

Toparlayacak olursak, filozofa göre erdem, rasyonel bir zeminden ziyade insanın duygusal yapısı, bireylerin toplumsal deneyimleri ve kişilerin ortak fayda gözetme özellikleri üzerinden gelişen bir yapıdır. Kişiler, başkalarıyla empati kurduklarında, onların iyiliğine katkıda bulunan eylemleri erdemli olarak görmeye başlarlar ve böylelikle erdem bireysel ve toplumsal bir boyutta anlam kazanmış olur. Bu bağlamda Hume'un ahlak felsefesinde erdem ve erdemsizlik kavramları duygusalcı bir zemin

¹⁰⁶Dağ, David Hume, 2016, s. 103-104

¹⁰⁷Hume, İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme, 2020, s. 347-348

üzerinden ortaya çıkmıştır. Ahlaki yargılarımızın kaynağı akıl değil duygularımızdır. Erdemler bizde hoşnutluk, sevgi gibi olumlu duygular uyandıran niteliklerdir. Adalet, iyilikseverlik, yardımseverlik toplum için faydalı olan erdemlerdir. Erdemsizlik ise erdemin tam tersi olan, bizde hoşnutsuzluk, öfke ve nefret gibi duyguları uyandıran niteliklerdir. Bencillik, adaletsizlik bunlar arasında yer alır. Filozof fayda ve hoşnutluğu erdem temellendirmesinde yegâne koşul olarak görmüştür. Doğal erdemler herhangi bir toplumsal kurala ya da uzlaşma dayanmayan, bizde hoşnutluk uyandıran erdemlerdir, cömertlik, merhamet, cesaret bu erdem kategorisi altında ele alınabilir.

Onun ahlak felsefesinin de yer alan yapay erdemler tanımlaması ahlaki değerlerin kaynağına dair önemli bir bakış açısı sunar. Toplumsal uzlaşımlar, kurallar aracılığıyla ortaya çıkarlar. Toplumun refahı için zorunludurlar. Ona göre ahlaki ilke ve erdemlerin birçoğu doğuştan gelen özellikler olmaktan ziyade, insanların birlik ve beraberlik içerisinde yaşama zorunluluğunu toplumsal fayda ve çıkar arayışları doğrultusunda geliştirdiği kurallar bütünüdür. Adalet erdemi en önemli yapay erdem olarak bilinmektedir. Adalet kurallarına uyum sağlanması, mülkiyetin korunması gibi durumlar toplum düzenini ve refahını sağladığı için önemlidir.

Ahlaki kavramları duygular çerçevesinde açıklayan Hume, bu açıdan hem bireysel hem de toplumsal düzeyde ahlaki değerlendirmelerin nasıl şekillendiğine dair bir perspektif sunar. Pratik bir alan olması itibarıyla filozofun ahlakın ilişkili olduğu diğer bir alan siyasettir. Şimdi bu meseleye bakalım.

2.4.Ahlak- Siyaset İlişkisi

Hume siyasetin yegâne amacının kişisel hakları koruma altına almaktan ziyade toplumun genel yapısındaki huzuru ve istikrarı sağlamak olduğunu ifade eder. Ona göre bir hükümetin iyi sayılabilmesi için o hükümetin bireylerin güvenliği, mutluluğu ve huzurunu sağlayabilmiş olması ön koşuldur. Bu amacın sağlanabilmesi ahlaki duygularımızla olanaklı kılınır.¹⁰⁸ Ona göre bir uylaşım sonucu oluşan toplumda siyaset kuramını kapsayan adalet hak ve yükümlülüklerdir. Mülkiyetin korunması için bunların olması şarttır. Filozof, mülkiyet ve adalet kavramlarını birbirleriyle bağlantılı olarak daha önce de ifade etmiş olduğumuz gibi siyaset kuramının içerisinde ele alır. Ona göre adaletin kökeni mülkiyetin kökenini oluşturur. Mülkiyetin devam edebilmesindeki tek

¹⁰⁸Hume, İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme, 2020, s.365

koşul toplum yasaları açısından yerleştirilmiş olan uygunluk biçiminden başka bir şey değildir.

Onun siyaset kuramının içerisinde yer alan toplumun kuruluş amacı toplumu oluşturan her bir bireyin fayda ve çıkarının gözetimi olmuştur. İstikrarlı bir toplumun adalet ve mülkiyet hakları vazgeçilmez temel taşlardır. Mülkiyeti korumayı temel amaç kılan adalet kuralları kişilerin refah içerisinde bir arada yaşayabilmelerini sağlar. İlk başta bireysel çıkarlara hizmet etmiş olan adalet kuralları zamanla toplumsal fayda ve çıkarlara hizmet ettiği için ahlaki bir değer ifade etmiştir. Böylelikle adalet siyasi bir düzenin ve de ahlaki yargıların zeminini oluşturur.

Hume'a adalet yasalarının uygulanabilmesi ve toplumun refahının sürekliliği için devlete ihtiyaç vardır. Devletin amacı adalet kurallarının kazandırılması, korunması ve uygulanmasıdır. Toplumsal düzenin korunabilmesinde ve istikrarın sağlanmasındaki büyük pay devlete düşmektedir.¹⁰⁹

Mülkiyetin istikrarı, sözlerin yerine getirilmesi, mülkiyetin bireyin kabul yoluyla bir başkasına devredilmesi, devletin görevlerini belirleyen ve sınırlarını çizen en temel adalet yasasıyla ilişkili olan eylemlerdir. Adalet yasalarında olduğu gibi devlete itaat etme yükümlülüğü de bu yasalar içerisinde yer alan ve büyük bir önem arz eden verilen sözleri yerine getirmeye ilişkin yasalardan türer. Burada ki amaç filozofa göre devletin de varoluş nedeni olan faydadır. Toplum düzeninin korunabilmesi için Hume devlete itaat etmenin öneminden söz eder. Ona göre siyasi otoritenin varlığı verilen sözlerin yerine getirilmesini amaçlayan yaptırım gücü bulunan yasaları uygulamaktır. Bu sebeple bireyler devletin koymuş olduğu yasalar çerçevesinde devlete itaat etmeyi öğrenirler. Bu itaat zamanla faydacı nedenlere dayanan ahlaki bir yükümlülük boyutu kazanır.¹¹⁰

Ahlak ve siyaset, diğer bilim dallarında olduğu gibi insan doğasının incelenmesiyle bağlantılıdır. Siyaset insan ilişkilerini inceleyen bir bilimken siyasi iktidar olan devlet toplum refahını fayda ve çıkarlarını gözetmek, korumak ve istikrarını sağlamak için adalet yasaları, doğrultusunda ortaya çıkan yaptırım gücüne sahip olandır.¹¹¹

¹⁰⁹Altun Yıldırım, Selcen, David Hume'un Siyaset Kuramı, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Felsefe Anabilim Dalı, Sivas, 2019, s.4-5

¹¹⁰Hume, İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme, 2020, s.362

¹¹¹Dağ, David Hume, 2016, s.150-151

Hume ahlak ve bilgi felsefesinde olduğu gibi siyaset felsefesinde de deneyci bir tutum sergilemiştir. O, her ne kadar aklın siyasi kararlarda önemli bir payı olduğunu kabul etmiş olsa da aklın yegâne amacı siyasi otoritenin ve kurumların meydana gelebilmesi ve toplumsal yararın oluşturulabilmesi için yöntemleri belirlemekte kullanılan bir araç olmasıdır. Ona göre siyasetin amacı ahlaki yargılarımızın temelini oluşturan duygular çerçevesinde toplumsal yararın gözetilmesi ve istikrarın sağlanmasıdır.¹¹²

Hume siyasi iktidarın ortaya çıkmasında faydayı temel almıştır. Faydayı toplumun ortak çıkarları ve istikrarının sürdürüle bilmesi için uyulması zorunlu olan kurallar bütününe amacı olarak görmüştür. Toplumsal düzenin meydana gelmesinde ve bu düzenin ileriye dönük bir hal alabilmesi için fayda olmazsa olmaz bir gözetimdir. Fayda, bireysel mutluluğu hedeflerken aynı zamanda toplumsal mutluluğu da gözetir. İçinde bulunduğumuz toplumdaki sefalet, bireysel düzeyde rahatsızlık duygusu yaratırken, toplumun genel mutluluğunu da olumsuz etkiler. Bu duygular ise haz ve acı temelinde oluşur. İyi olan bize haz verirken kötü olan acı verir. Hume fayda kavramıyla iyiye yönelim ve mutluluğu amaçlamak olarak görür.

Toplumsal birlik için oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu doğrultudan bakıldığında siyaset de ahlak da insanı mutlu etmeyi amaçlamalıdır. Bununla beraber siyasal iktidarı otoriteyi sağlayacak olan uzlaşıdır. Bu uzlaşı da genel faydayı gözetmekle mümkün kılınır. Kişilerin genel olarak faydasına hizmet etmeyi amaçlayan erdem ise adalettir.¹¹³

Hume ahlakı ve siyaseti birbiriyle ilişkili olarak, ortak bir amaç olan insan doğası ve toplumsal fayda temelinde ele alır. Ahlakın temelini duygularımız ve insanlığın ortak faydası üzerine indirgeyen Hume, siyasetin temelini de toplumsal fayda üzerine kurulu olması gerektiğini savunur. Devlet ihtiyacını da buna dayandırarak, insanların barış içerisinde yaşaması, güvenlik, toplumsal düzen ve mülkiyet haklarının korunması gerektiğini söyler. Ahlaki yargılar siyasi kurumların ve yasaların şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir. Fayda temelli ahlak ilkesini esas alarak, siyasi yönetiminde bu temel üzerinde şekillenmesini savunur. Hume'un bu görüşleri siyaset felsefesi açısından önemli bir yere sahiptir.

¹¹²Dağ, David Hume, 2016, s.47

¹¹³Dağ, Umut, "John Locke ve David Hume'da Siyasi İktidarın Meşruiyetinin Kaynağı", Felsefe Dünyası, sayı 77 yaz 2023 s. 241 -243

Filozofun siyaset felsefesi, ahlakiliğin kamusal yaşamda nasıl tezahür ettiğini gösterir. Bu belirti ahlakın din ile ilgili olan ilişkisini ele almak açısından da önemlidir.

2.5.Ahlak Din İlişkisi

David Hume ahlakı rasyonel çıkarımlar veya dini dayatmalar yoluyla değil de deneyimlerimiz doğrultusunda başkalarıyla olan etkileşimlerimiz sonucunda, o eylem sonucu ortaya çıkan bizde ve diğer bireylerde iyi ve ya kötü olarak niteleyebileceğimiz duygular olarak tanımlar.

Hume, din ile ilgili görüşlerini bütün eserlerine kısmen yaymış olsa da özellikle dinin, din adamlarının, kilisenin, siyaset ve toplum üzerindeki etkisine “*The History of England*” (İngiltere Tarihi) eserinde değinmiştir. Din ve insan psikolojisi, ahlak, siyaset ve toplumsal hayat üzerindeki etkisine ise “*The Naturel History of Religion*” (Dinin Doğal Tarihi) bölümlerini de kapsayan “*Dialogues Concerning Natural Religion*” (Doğal Din Üstüne Diyaloglar) adlı eserinde yer vermiştir.¹¹⁴

Hume, dinin insan doğasının temel düzeyde bir kurucu ögesi olduğunu kabul etmez ve dinden tümüyle uzak olan bireylerin ve toplulukların varlığını kabul eder. Dinin ne olduğunu anlayabilmek için dindar kişilere ve onların neler yaptıklarına, neye nasıl inandıklarına bakmamız gerektiğini düşünerek dinin insan yapısı ve toplum yapısında bulunan karmaşıklık boyutunda önemli bir etken olduğunu ifade eder.¹¹⁵

Hume’da ahlak din ilişkisini, metafizik bir içeriğe sahip olan din ve Tanrı’nın ahlaki emirlere temel oluşturmasıyla birlikte varlığını sürdüren dinlerin ahlak ile ilgili olan etkileşimleri açısından ele almak mümkündür. Hume varlığını sürdüren dinlerin ahlaki ilişkisini hurafe ve coşkunluk kavramlarıyla ele alır. Burada dinlerin tamamında Tanrı’nın lütfuna erişmek için güzel ahlaklı olmak olmazsa olmaz koşul olarak ileri sürülmemiştir. Bu nedenle insanlar erdem, güzel ahlak gibi unsurları dinin özü ve temeli olarak görmek yerine asılsız düşünceler olan hurafe ve dayanaksız vaazlara göre hareket etme eğilimi göstermektedir. Ayrıca Hume’a göre hurafe ve coşkunluk kişileri ahlaki davranışların aksine teşvik ettiği için bu durum ona göre bireyleri adaletten ve insanlık güdülerine bağlılıktan uzaklaştırır. O, bütün dini ibadetleri hurafe ile bağdaştırmış ve bu ibadetleri ahlak dışı saymıştır. İlave bir not olarak ifade etmek gerekir ki Hume’un bu

¹¹⁴Dağ, David Hume, 2016, s.53

¹¹⁵Tunçay, Mete, David Hume Din Üstüne, (4. Baskı), İmge Kitapevi, 1995, Ankara s.23

düşüncesinin doğruluğunu kabul etmek İslam dini açısından mümkün değildir. Çünkü İslam dini güzel ahlaklı olmayı dinin özü ve gereği olarak kabul etmektedir.¹¹⁶

Hume eserlerinde doğru din ve yanlış din ayrımından söz eder. Bu ayrımın temelinde iyi ile doğru dini, kötü ile yanlış dini bağdaştırmıştır. İfadeler doğrultusunda Hume'un taraftarı olduğu bir dini inanıştan bahsetmek oldukça zordur. O doğru din olarak adlandırdığı dine yakınlık gösterirken yanlış din olarak ifade ettiği dinden uzaklaşmıştır. Onun dine ilişkin mantıksal çıkarımları din açısından zarar verecek bir durumu içerisinde barındırmamaktadır. Hume felsefesine ilişkin akıl yürütmeler ve mantıksal çıkarımlar; madde için geçerli olduğu ölçüde ruh içinde geçerlidir. Ayrıca söz konusu mantıksal çıkarımlar hem maddeyle bütünleşik olan cevher hem de madde olmayan cevher içinde geçerlidir.

Hume dine ilişkin aktif bir konum almamaktadır. Batıl ve yanlış davranış kalıplarından izole edilmiş doğru dine ulaşılması gerektiğini ifade etmektedir.¹¹⁷

Filozofun din ve ahlak ilişkisi içerisinde ele alınabilecek diğer bir konu ise Tanrı anlayışıdır. Doğru din ve yanlış din ayrımı içerisinde Tanrı'ya dair bazı atıflarda bulunmuştur. Doğru dine evrendeki düzeni götüren ve yöneten, zihnin veya evrenin ilk ilkesi olan, hoşgörüsü az ve monoteist bir Tanrıdır. Yanlış dine ise evrende herhangi bir gücü ve amacı bulunmayan hoşgörüsü geniş olan, bireysel olayların nedeni olan politeist bir Tanrı'dır.¹¹⁸

Hume'un genel olarak ahlak felsefesi ele alındığında ahlaki ayrımların temelinin Tanrı'dan kaynaklanmadığı son derece açıktır. Çünkü Hume ahlakın kaynağını haz ve acı duyumlarında bulur. Hume, dini boyutta ortaya çıkan zillet ve boyun eğme gibi tutumların ahlaki bir değer taşımadığını, buna karşılık cömertlik ve cesaret gibi toplumsal fayda sağlayan eğilimlerin ise gerçek erdemi temsil ettiğini belirtir.¹¹⁹

Hume'un felsefesinde ahlak ile din arasında belirli bir ilişki olmayıp ahlakın kaynağını dine değil de insan doğasında ve duygularında temellendirmeye çalıştığını belirtmek gerekir. Ona göre sınırlı yetilere sahip olan insana atfedilenler, Tanrı'ya

¹¹⁶Çelebi, Emin, David Hume'da Nedensellik Bağlamında Ahlak ve Hürriyet Problemi, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Felsefe ve Din bilimleri Anabilim Dalı, Konya, 2008, s. 81

¹¹⁷Çevik, Mustafa, David Hume'da Din ve Tanrı Anlayışı, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Ana bilim Dalı, Ankara, 2003, s.25

¹¹⁸Çevik, Mustafa, David Hume'da Din ve Tanrı Anlayışı, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Ana bilim Dalı, Ankara, 2003, s.25
s. 39

¹¹⁹Çelebi, Emin, David Hume'da Nedensellik Bağlamında Ahlak ve Hürriyet Problemi, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Felsefe ve Din bilimleri Anabilim Dalı, Konya, 2008, s. 84

atfedilemez. Tanrı doğası gereği insandan üstündür. Hume ahlaki ilkelerin doğrudan tanrının iradesinden çıkarılamayacağını ifade eder. Ona göre ahlak din ile temellendirilemez. Din ahlaki davranışlar için güvenilir bir temel oluşturmaz. Onun düşüncesinde ahlaka uygun davranmak Tanrı'nın sevgisini kazandırmaz. Böyle bir durum söz konusu olsa bile bireyler bunun ahlaklılığa dayandığı için değil dindarlık saydıkları için uygularlar.¹²⁰

Filozofa göre kişiyi ahlaki davranmaya yönelten haz ve acılar sonucu iyi ve kötü eylemleri yaptıran gücün akıl değil duygularımız olduğunu daha önce ifade etmiştik. Hume ahlakın kaynağının akla dayandırılmasını yanlış bulduğu gibi dine dayandırılmasını da yanlış bulmuştur. Ona göre iyi ve kötünün ölçüsü izlenimlerdir. Onun felsefesinde akıl ve din iyi ya da kötü yargılarla birlikte ahlaki davranışlarımızın kaynağı olarak görülemez. Gaskin, N.K.Smith ve Kuehn'e göre David Hume; dini toplum açısından faydalı bulmayıp, sosyal ahlak için de zararlı görmüştür.¹²¹

Anlaşılabileceği üzere Hume felsefesinde ahlak din ilişkisi içerisinde karmaşık ve eleştirel bir görüşle ahlakın kaynağının dinde değil de insan duyguları çerçevesinde temellendiğini vurgular. Dinin ahlakın kaynağı olmadığını savunur. Bir yandan dini inançların insanları belirli davranışlara yönlendirdiğini kabul ediyor gibi görünse de ahlakın temelinde dinin yerinin olmadığını sıklıkla vurgular. Ona göre ahlak dini dayatmalar ya da emirler yoluyla değil, deneyimlerimiz sonucu ortaya çıkar. Din ahlaki davranışlarımız için bir dayanak değildir. Bazı hususlarda dinin ahlaka zarar vermesi dahi söz konusu olabilir. Batıl inançlar gibi dini eğilimlerin kişileri ahlaki olmayan davranışlarda bulunmaya yöneltebileceğinden söz eder. Dinin kökeninde insani psikolojik faktörlerin yer aldığını ve bu sebeple de dini inançların ortaya çıktığından belirtir.

Hume Tanrı'nın varlığına ve dinin temeline dair çıkarımlarda agnostik bir tutum takınır. Ona göre Tanrı ve din konusu tamamıyla bilinemezlik içerisinde yer alır. Ahlakın din ile ilişkisi hususunda Hume ahlakı dine dayandırmamıştır.¹²²

¹²⁰Çevik, Mustafa, David Hume'da Din ve Tanrı Anlayışı, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Ana bilim Dalı, Ankara, 2003, s. 56

¹²¹ Çevik, Mustafa, David Hume'da Din ve Tanrı Anlayışı, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Ana bilim Dalı, Ankara, 2003, s.57

¹²²Çelebi, Emin, David Hume'da Nedensellik Bağlamında Ahlak ve Hürriyet Problemi, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Felsefe ve Din bilimleri Anabilim Dalı, Konya, 2008, s. 86

Ahlak ile ilgili olan diğerk bir konu irade ve özgürlüktür. Şimdi filozofun bu konuyu nasıl ele aldığına göz atalım.

2.6.Ahlak İrade ve Özgürlük İlişkisi

İradi olarak eylemek ya da eylememek hür olmak veya olamamak ile bir kabul edilen, irade kavramıyla ilişkili olarak ele alınan özgürlük problemi Hume'un felsefesinde de kendi yaklaşımıyla temellendirmeye çalıştığı başlıklar arasında yer almıştır. Onun ahlak felsefesi temelinde irade ve özgürlük kavramını nasıl bir çerçevede ele aldığını anlayabilmemiz için öncelikle Hume'un irade ve özgürlük kavramlarına açıklık getirmemiz gerekir.

Hume'un ahlak felsefesinde tutkuların yeri ve önemine değinmiştik. İradeyi tutkuları anlayabilmek için zorunlu bir zemine dayandıran Hume, “bilerek bedenimizin herhangi bir yeni eylemini ya da anlığımızın yeni algısını ortaya çıkarırken duyumsadığımız ve bilincinde olduğumuz içsel izlenim” olarak tanımlar. Başka bir ifadeyle de açıklayacak olursak eğer, Hume için irade bir davranışı gerçekleştirmeden önce deneyimlediğimiz duygu ya da içsel bir izlenimdir.

Bu izlenim ise arzularımız ya da dürtülerimiz ile ilişkilidir. Bu doğrultuda Hume, aklın iradenin kontrolü altında olan tutkuya karşı koyamayacağını ve onun iradenin davranışları açısından herhangi bir güdü olamayacağını savunur.¹²³

Hume'un akıl ahlak ilişkisi içerisinde ifade etmiş olduğumuz akla dair olan tutumu akıl irade ve davranış ilişkisi içinde geçerli görünmektedir.

Hume ahlak ve özgürlük ilişkisini determinizm ve özgür irade arasındaki geleneksel tartışmalardan farklı bir perspektiften ele alır.

Onun ahlak felsefesinde özgürlük kavramıyla ilişkili olan temel kavram zorunluluktur. Hume bireylerin davranışları ve özellikleri üzerinde özgür iradenin herhangi bir etkisinin olmadığını ifade eder. Çünkü bir eylemin iradeye uygun olarak gerçekleştirilmesinin onun özgürce gerçekleştirildiğinin kanıtı olamayacağını savunmaktadır. Hume davranışlarımızın hükümlerimize göre iradeye daha uygun olduğunu; ancak hüküm ikilisinden birinin diğerine göre daha özgür olmadığını vurgular. Özgürlük düşüncesinden kabul edilen zorunluluk yaklaşımına karşıtlık

¹²³Çelebi, Emin, “David Hume'da Zorunluluk ve Özgürlük: Hume'cu Uzlaştırma” Birinci Uluslararası Felsefe Kongresi Eşitlik Özgürlük ve Kardeşlik. 2010 Bursa, s.534

savunuluyor olsa da, bu durum eylemlerin motivasyonları ile eğilimlerinin birbirinden bağımsız olduğu anlamına gelmez.

Bu durum iradenin determinasyonlara göre hareket edip etmeme kuvveti olarak ifade edilebilir. Yani birey hareket edip etmeme kuvvetine sahiptir. Bu özgürlüğün tutsak olmayan herhangi bir bireye ait bir özellik olduğu evrensel olarak kabul görmüş bir düşüncedir. Bu duruma ilişkin olarak herhangi bir anlaşmazlık söz konusu değildir. Buradan hareketle Hume'un "iradeye uygun olarak hareket edebilme kabiliyeti" olarak klasikleşen düşüncesinin özgürlükle herhangi bir sorunu bulunmamaktadır. Hume'un görüşleri doğrultusunda yapılan bu tanımlama, özgürlük kuramının özelliklerini ve sınırlarını belirleme noktasında yeterli değildir ve özgürlük olarak ifade edilemez. Bu nedenler çerçevesinde konuyu Hume'un kendisinin de yapmış olduğu gibi kendine özgü olan bilgi felsefesi anlayışının temelini oluşturan, nedensellik ve zorunluluk ilkelerine göre analiz etmek gerekmektedir.¹²⁴

Görüldüğü üzere Hume, doğadaki olaylarda olduğu gibi insan eylemlerinde de zorunluluk ve neden sonuç ilişkisinin bulunduğunu savunur. Her davranışın belirli nedenleri vardır ve aynı nedenler benzer koşullar altında aynı sonuçları doğurur. Filozofa göre ahlaki sorumluluk, kişinin özgür iradesi ya da niyetinden değil, belirli alışkanlıklar, eğilimler ve duygusal tepkileri üzerinden şekil alır. Dolayısıyla Hume, bir davranışın ahlaki değerini, o davranışın toplumda yarattığı sonuçlar ve bunlara yönelik olan duygusal tepkiler üzerinden değerlendirir.

Bu doğrultu çerçevesinde o davranışın ahlaki olarak değerlendirilebilir olduğu kast ettiği anlaşılmaktadır. Bu durumun aksine, eğer bir davranış dışsal bir zorlama ya da rastlantı sonucunda ortaya çıkmış ise burada bireyin ahlaki sorumluluğundan söz edilemez. Dolayısıyla burada felsefi olarak tartışılacak bir durum yoktur. Davranışlar bireyin arzularının veya inançlarının etkisiyle ortaya çıkabilir. Bu nedenler kişinin içsel durumlarıyla ilgili olduğu sürece, eylemlerimiz özgürdür ve ahlaki bir değerlendirmeye yönelebilir. Bu durumda da şayet eylemler duyumlara bağlıysa duyumlarda karakterimizin ayrılmaz bir parçasıysa "özgürlük" nitelemesi doğru değildir. Bunun yerine zorunluluk kavramını koymak daha isabetli olacaktır. Dolayısıyla Hume klasik anlamda irade ve özgürlük tartışmalarını terminolojik olarak doğru bulmaz. Bunun yerine kendi sistematigi ile uyumlu bir terminoloji oluşturmak ister.

¹²⁴Çelebi, Emin, David Hume'da Nedensellik Bağlamında Ahlak ve Hürriyet Problemi, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Felsefe ve Din bilimleri Anabilim Dalı, Konya, 2008, s. 143-144

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

JOHN LOCKE VE DAVID HUME’UN AHLAK FELSEFELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Felsefenin merkezine insanı yerleştirmelerinden dolayı aydınlanma filozofları olarak anılan John Locke ve David Hume, modern felsefenin temellerini oluşturan yaklaşımlardan birisi olan empirizm akımının öncü isimleri arasında bulunurlar. Locke ve Hume’un sonraki dönem ahlak felsefelerini de önemli ölçüde etkiledikleri yadsınamaz.

Bu bölümün temel amacı, ahlakın temeli, akıl-duygu, haz-acı, mutluluk, erdem, özgürlük-irade, ahlak-siyaset, ahlak-din başlıkları altında her iki filozofunda görüşlerini mukayese ederek, önceki bölümlerde sunmuş olduğumuz görüşlerinden çıkardığımız sonuçlar çerçevesinde bir değerlendirme yapmaktır. Bu karşılaştırma ağırlıklı olarak her iki filozofun başyapıtları olan “*İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*” ve “*İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*” metinleri üzerinden yapılacaktır.

John Locke ve David Hume iki empirist filozof olmalarına rağmen ahlak anlayışları arasında benzerlikler ve farklılıklar bulunmaktadır. Bu benzerlikleri ve farklılıkları ahlakın temeli açısından ele aldığımızda Locke ahlakın kaynağının deneyim olduğunu vurgular. Bunun yanı sıra ahlak ile ilgili olan değerlendirmelerinde ise John Locke, ahlakın doğal yasa ile akıl arasındaki uyumdan söz eder. Bu doğal yasa Tanrısal yasa ile uyum içerisinde olup evrensel bir düzen içerisinde yer almaktadır. Bilgilerimizin deneyimler sonucu oluştuğunu savunan Locke’a göre, ahlaki düşüncelerimiz de doğuştan gelmeyecek deneyimlerimiz sonucunda meydana gelir. Fakat bu deneyim, Tanrı’nın yaratmış olduğu düzenin akıl yoluyla kavrandığı bir temelde işler. Filozofa göre bilgi zihnin dış dünyadan gelen verileri işlemesiyle oluşurken, ahlaki yargılar ise Tanrı’nın doğal yasasına dayandırılarak akıl aracılığıyla temellendirilir. Ahlaki kavramların matematiksel kavramlar gibi kanıtlanabilir olduğunu savunan Locke, onları rasyonel bir zemine yerleştirmiştir. Bu sebeple ahlak temellendirmesinde deneyim öncülüğünde akla da önem verdiği gözlemlenmektedir.

Locke’un ahlak anlayışında doğruyu ve yanlışlığı belirlemede ölçüt olarak kabul ettiği yasaların başlıcası Tanrısal yasadır. Bu yasaya göre ahlaki iyi ve ya kötüyü belirleyebiliriz. Ahlaki iyilik veya kötülük insan davranışlarının bu yasa ile olan uyum ve uyumsuzluğu çerçevesinde belirlenir. Ona göre Tanrı doğa yasası ile insan doğası

arasına bir uyum yerleştirmiştir. Doğa yasanını Tanrısal yasanın bir diğer görünümü olarak kabul eden Locke'a göre Tanrı bu yasayla uyumlu ahlak yasaları buyurur. İnsanın kendi varlığından hareketle ulaştığı Tanrısal yasa, akıl ya da vahiy aracılığıyla bilinir. Locke Tanrı'nın varlığı konusunda deneyimin öncülüğüne başvuruyormuş izlenimi verse de, bunu aklın sınırları doğrultusunda biliyor olmamız, onun ağırlık merkezinin akıl üzerinde şekillendiğinin göstergesidir. Ahlakı da Tanrısal yasayla uyuma tabi tutan Locke'un ahlak temellendirmesinde de dolayısıyla akıl, başat araç olarak önemli bir zeminde yer almaktadır.

Ahlakın temeli açısından önemli bir yere sahip olan diğer bir husus ise haz ve acıdır. Locke'a göre ahlaki iyi ve kötüyü belirlemede haz ve acının önemli bir yeri vardır. Bireyler bu duyular doğrultusunda harekete geçer eylemde bulunur. Ona göre haz zihinsel ve ya bedensel olarak bizi hoşnut kılandır. Acı ise bizde rahatsızlık uyandırandır. Onda iyi olan ise kişilere haz veren ya da acıyı azaltan, Tanrısal yasaya uygun olan olarak karşımıza çıkarken; kötü, acı veren veya hazzı azaltan, Tanrısal yasaya aykırı olan olarak bilinir. İnsanlar genel olarak haz arayışında oldukları için ona yönelir acı verenden uzaklaşırlar.

Bunun yanı sıra çalışmamızın birinci bölümü olan John Locke'un Ahlak Felsefesinin Temelleri başlığı altında filozofun haz-acı ve iyi-kötü arasındaki ilişkiyi ahlak yasaları üzerinden özelleştirdiği, ahlakiliğin Tanrısal yasayla uyum sonucu Tanrı'nın rızasını kazanma, hazza yönelim, acıdan kaçma, iyi ve kötü ayırımında bulunduğunu hatırlamak gerekir. Locke'un ahlaki iyi olarak ifade ettiği bireylerin istemli olarak bulunduğu davranışların yasayla olan uyumluluğudur. Davranışlarda bulunan yasayla olan uyum ya da uyumsuzluk kişiyi iyiliğe veya kötülüğe yöneltir. Bunun sonucun da iyilik ödöl ile kötölük ise ceza ile adlandırılan tutumlardır. Buradaki en önemli nokta ahlakiliğin, ödöl ve cezanın Tanrı'nın yaptırım gücü zemininde şekillenmesidir. Locke'a göre Tanrısal yasanın kabulü ile ödöl ve cezanın kabulü eş değerdir ve bunlar Tanrısal yaptırımın ahlaki düzen içerisinde bulunan bir yansımasıdır.

Hume'a gelindiğinde ise filozofun ahlakın ve ahlaki hükümlerin değerlendirilmesinde aklın belirleyici rolünü kabul etmeyerek, duyguları ön plana çıkardığı görölmektedir. Ona göre ahlaki yargılar duygular ve tutkular çerçevesinde meydana gelir. Ahlaki yargılar, insan doğasına özğü olan duygusal tepkilerin bir yansıması olarak karşımıza çıkarlar.

Her ne kadar deneyimlerimizi önceliyor gibi görünse de John Locke'un kendi varlığımızdan hareketle ulaşabileceğimiz Tanrısal yasanın varlığını kabul etme ve ahlakiliği değerlendirmelerinde bu yasaya yer vermesi açısından akla önem verdiği açıktır. Fakat Hume'da akla dair açık bir kapı bulunmamaktadır. Bilgiyi izlenim ve idealar ayrımı ile açıklayan ve bilginin kaynağını izlenimlere veya izlenimlerin kopyalarına dayandıran Hume' un bu anlayışına göre, ahlaki yargılarımız kişilerin hislerine ve toplumsal eğilimlerine dayanır. Yani ahlaki yargılarımızda rasyonel bir dayanak bulunamaz. Yalnızca duyguya dayanır.

David Hume, duygulara merkezi bir rol atfederek ahlaki bir bakış açısı sunmuştur. Onun felsefesinde ahlakın temeli algıya ve deneyime dayanır. Her iki filozof da insan doğasına vurgu da bulunuyor olmalarına rağmen, Hume ahlaki Tanrı'sal yasaya ve doğal olana uygunluk içinde olmasına dayandırmaması yönüyle Locke'tan ayrılır. Hume doğallığı daha çok bireyin deneyimlerine, alışkanlıklarına ve duygusal eğilimlerine dayalı bir biçimde ele alır. Locke doğallığı Tanrı'nın belirlediği evrensel bir düzen olarak belirtirken aynı zaman da bu düzenin deneyim temelinde akıl aracılığı ile kavranabildiğini ifade eder. Haz ve acı, ahlaki onay ve onaylamamanın temel kıstaslarıdır ve kişiler bir davranışı onaylayıp onaylamamaya, o davranışın haz veya acı verici sonuçlarına göre karar verirler. Bireyler sempati aracılığıyla, başkalarının hislerine ortak olarak ahlaki yargılarda bulunabilirler.

Hume Tanrı hususunda Locke gibi kesin bir yaklaşım sergilemeyerek agnostik bir tutum çerçevesinde hareket eder. Bununla beraber ahlaki yargılarımızın; haz ve acının, iyi ve kötünün Tanrısal yasa gibi bir yasayla ilişkili olamayacağından söz eder. Ona göre haz ve acı duyuları bireylerin değerler alanını belirler.

İnsan doğasının zemininde tutkuların ve duyguların yattığını vurgulayan Hume'a göre akıl yalnızca tutkuların kölesidir ve tek başına kişiyi harekete geçiremez, tutkulara karşı çıkamaz ve kişiyi yönlendiremez. Filozofa göre akıl ahlaki bir açıdan ele alındığında, bir eylemin doğruluğunun ya da yanlışlığının ortaya konulmasında, erdemi veya erdemsizliği saptamada yine hiçbir etkiye güce sahip değildir. Hiçbir davranışın kaynağı olarak da tayin edilemez. Ahlaki yargılar ve ahlak kuralları ona göre aklın çıkarsamaları değildir.

Ahlaki yargılarımız, bir eylemin iyi veya kötü olduğuna dair olan hislerimize ve o davranışın bizde ne tür bir duygusal etki yarattığına yani öznelliğimize dayanırlar. Ona

göre ahlaki eylemin temelinde hoş ve faydalı nitelikler bulunur. Haz duygusu beslediğimiz şeye istekli davranırız, beslemediğimiz şeye karşı ise isteksiz davranırız.

Tutkuları ikiye ayıran Hume'a göre doğrudan tutkular olan sevinç, umut ve umutsuzluk gibi tutkuların temelinde; iyilik ya da kötülükten, haz ya da acıdan kaynaklanan eğilimler bulunmaktadır. Dolaylı tutkular olarak ifade ettiği kibir, nefret, sevgi, kendini küçük görme gibi tutkuların zemininde ise yine haz veya acıya, iyiye ve kötüye yönelimin yanı sıra başka duyguların birleşmesinden meydana gelen tutkular bulunmaktadır. Erdem ve erdemsizliğin temelinde haz ve acının bulunduğunu, erdemin hazzı yönelim ve acıdan kaçmak olduğunu, bununla beraber Hume'un erdemleri doğal erdem ve yapay erdem olarak ikiye ayırdığını çalışmamızın ikinci bölümü olan David Hume'un Ahlak Felsefesinin Temelleri adlı kısımda bahsettiğimizi hatırlatmakta fayda bulunmaktadır.

Onun doğal erdemler olarak ifade ettiği insanilik, iyilikseverlik gibi insan doğasında içkin olan erdemler için ortaya koyduğu izlenim haz ve acıdır. Fakat yapay erdemler olarak ifade ettiği; adalet, mülkiyet, söz verme gibi tek başına bir davranış olarak her zaman bir iyiliği doğurmayan fakat toplumsal yaşamın devamı için temelinde fayda veya çıkar duygusu bulunan erdemlerdir.¹²⁵

Buraya kadar incelenen görüşler ele alındığında Locke'un ahlaka dair olan görüşlerinde Tanrısal ve rasyonel vurgular da var iken bu durum Hume'da görülmez. Hume'un ahlaki duygusal bir temele indirgediği gözlemlenmektedir. Doğru ve yanlış belirleme ve başkalarının bunu kabul etmesini sağlayabilme yetisi olarak bilinen normatif otorite Locke'da Tanrı'nın koyduğu doğal yasaya ve insan aklına dayanırken Hume'da ise bu otorite duygusal ve toplumsal fayda temellerine dayanmaktadır. Locke deneyim öncülüğünde akla aracı olarak bir önem atfederken Hume ise akli devre dışı bırakarak ahlaki yargılarda belirleyici olanın onay duygusu ve fayda olduğunu ifade eder. Haz ve acının ölçütünü Locke, Tanrısal yasa ve akıl aracılığı ile belirlerken, Hume ise duygudaşlık ilkesi zemininde toplumsal fayda ile temellendirir.

John Locke ve David Hume'un etik anlayışlarının ahlakın temeli açısından nasıl çıkarımlarda bulunduklarını ve bunları hangi çerçeve üzerinden ele aldıklarını temellendirmeye çalıştık. Bu kısımdan sonra ise her iki filozofunda ahlak felsefelerinin

¹²⁵Çelebi, Emin, David Hume'da Nedensellik Bağlamında Ahlak ve Hürriyet Problemi, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Felsefe ve Din bilimleri Anabilim Dalı, Konya, 2008, S.156

temel kavramları olan mutluluk, erdem, özgürlük gibi kavramlar ve genel olarak ahlaka dair tutumları bakımından mukayese etmeye çalışacağız.

İnsan davranışlarının temelinde haz ve acı yer alır; aynı zamanda iyi ve kötü ile mutluluk ve mutsuzluk kavramlarının da temeli bu duygulardır. Haz deneyimi mutlulukla, acı deneyimi ise mutsuzlukla ilişkilidir. Bireylerin mutluluğunun ya da mutsuzluğunun zemininde yönelimleri bulunmaktadır. Locke, haz veren, hazzı ulaştıran şeyi iyi olarak adlandırırken; bunun sonucunda ulaşılanı ise mutluluk olarak görür. Acı üreten, hazdan uzaklaştıran şeyi ise kötü olarak adlandırıp bunun sonucunda ulaşılanı da mutsuzluk olarak ifade eder. Ona göre insanın arzuladığı tek şey mutluluktur. Onun ahlak felsefesinde insan arzularını engelleyemese de erteleme, askıya alma ve irdeleme gücüne sahiptir. Kişiler arzularını aklın rehberliğinde değerlendirir ve Tanrı'nın koyduğu ilkelere uygun hedeflere yönlendirir. Bu sebeple ahlaki sayılabilecek davranış mutluluğu amaç edinmekle birlikte hem aklın süzgecinden geçmeli hem de Tanrı'nın yasalarına uygun olmalıdır.

Mutluluk kavramının değerlendirilmesi açısından Locke her ne kadar hedonist bir izlenim vermeye çalışmış olsa da akla ve teolojiye verdiği önem de yadsınamaz bir vaziyettedir.

Locke ahlaka uygun davranışlar sergileme ile, mutluluk arasında bir ilişkinin varlığına dikkat çekmiş ve bu ilişkinin sosyal bir boyuta sahip olduğunu ifade etmiştir. Nitekim Locke kaynağı ne olursa olsun töresel, toplumsal veya Tanrısal, tüm yasaların ortaya çıkmasının temel gayesini insanların iyiliğine olma ilkesine bağlamıştır.¹²⁶

David Hume'da ise mutluluk kavramı, duygu temelli ahlak ve faydacılık ile birlikte ele alınır. İnsan davranışlarını değerlendirmeye tabii tuttuğumuzda hissedilen hoşnutluk ya da hoşnutsuzluk duyguları o davranışının ahlakiliğine dair bilgi vermektedir. Bir davranış ahlaki onayını bireysel ve toplumsal mutluluğu artırmakla kazanır. Sempatî ise mutluluğun bir başkasıyla paylaşılabilmesini sağlar. Filozofa göre ahlaki iyi ve kötü kavramlarının zemininde yatan haz ve acının ölçütleridir. Haz veren ve hoşnut kılan davranışlar iyi ve erdemli olarak nitelenirken, acı veren ve hoşnutsuzluk yaratan davranışlar kötü ve erdemsiz olarak nitelenir. Bu sebeptendir ki mutluluk kavramı hoşı giden ve haz veren olarak ele alınır.

¹²⁶Akarsu, Bedia, Mutluluk Ahlakı, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1998, s.161

Ahlaki olarak onayladığımız veya onaylamadığımız davranışların temelinde, söz konusu eylemin sağladığı fayda yatar. Bu fayda, hem bireysel mutluluğun hem de toplumsal mutluluğun sağlanmasına katkıda bulunur. Bir davranış fayda sağlıyor ve toplumu mutlu ediyorsa ahlaki açıdan kabul edilebilirdir. Onun ahlak felsefesinde duygudaşlık ilkesi sayesinde haz ve acı duyumlarına ilişkin öznel sonuçlardan kaçınılırız. Başka bir deyişle bu ilke sayesinde ahlakın genelliğine kapı aralanmış olmaktadır.

Bir davranışın erdemli veya erdemsiz olarak değerlendirilmesi, toplum nezdinde gerçekleşir ve sonradan kazanılır. Erdem, Tanrısal yasalarla uyumlu olan ve toplum yararını gözeten eylemlerin niteliği olarak tanımlanır. Toplum erdemli davranışı överken, erdemsiz davranış kınar. Erdem ve erdemsizlik Tanrısal yasaya ayrı düşmez.

Her ne kadar toplumsal zemine dayanıyor gibi görünse de Locke’a göre erdem ve erdemsizlik; akla aykırı bir biçimde ve Tanrısal yasayla çelişir bir halde olamaz. Erdem toplumsal mutluluğu amaç edinmesiyle birbiri ile ilişkilidir. Ona göre toplum refahı için erdem önemli bir yer tutar. Görüldüğü üzere Locke’un ahlak felsefesinde erdem hem mutluluk hem de toplumsal fayda ile ilişkilidir. Locke’a göre erdemde erdemsizlikte doğuştan gelmeyerek sonradan kazanılır.

Hume’un erdem anlayışına bakacak olursak ona göre erdem akıl yürütmeler ile değil de duygularla algılanır. Hume ahlaki onaylama ya da onaylamamanın bir davranışı erdemli ya da erdemsiz olarak belirlemede kullanılan ölçüttür. Eğer bir davranış bize haz veriyorsa o davranış erdemli, acı veriyorsa o davranış erdemsiz olarak karşımıza çıkar. Erdemleri iki başlık altında ele alan Hume’un doğal erdemler ve yapay erdemler ayrımında bulunduğundan bahsetmiştik. Ona göre insan doğasında var olan, dışsal bir uzlaşma ihtiyacı duymayan erdemler doğal erdemlerdir. Merhamet, cesaret, iyilikseverlik, şefkat gibi nitelikler doğal erdemler kategorisinde yer alır. Yapay erdemler ise kişilerin deneyimleri ve uzlaşımları sonucunda ortaya çıkan erdemlerdir. Toplumsal refah ve kamu yararı için gerekli olan erdemlerdir. Adalet, devlete ve topluma itaat, verilen sözü yerine getirme gibi kavramlar yapay erdemler olarak bilinir. Hume’a göre en önemli yapay erdem adalettir.

David Hume’un etiğinde erdem rasyonel bir yargıdan ziyade, bireylerin duygusal boyutlarıyla ilişkilendirilen, doğal yönelimlerinden kaynaklanan, kişiye hoş gelen ve fayda sağlayan niteliklerdir. Duygusal onay ve toplumsal fayda bütünlüğüne dayanır.

İrade ve özgürlük kavramlarını Locke açısından ele olacak olursak ona göre irade, bedensel ya da zihinsel bir davranışı yapmayı ya da yapmamayı seçebilme gücüdür. Bu ayırım rasyonel bir biçimde yapılıyorsa yani akla bağlı kalarak onun adı iradi harekettir. Akla bağlı gerçekleşmeksizin bulunan davranış ise irade dışı harekettir. Bununla beraber Locke'a göre özgürlük ise kişinin bir eylemi yapmak ya da yapmamak hakkındaki kararı ile bireyin tercihinine bağlı olarak hareket ettirme ya da ettirmeme gücüdür. Buradan anlaşılabacağı üzere Locke irade ve özgürlüğü iki ayrı güç olarak tanımlamıştır. Filozof iradenin bulunmadığı yerde özgürlüğün olmadığını, buna karşın özgürlüğün olmadığı yerde iradenin olabildiğini ifade eder. Ona göre özgürlük, iradenin niteliği değildir. İradenin eylem üzerinde bulunan kontrolüdür. Bu doğrultuda Locke iradeyi seçim yapma karar verme gücü olarak görmüştür. Özgürlüğü ise bu iradeyi eyleme dönüştürme, yapma ya da yapmama yeterliliği olarak ifade eder. Bu sebeptendir ki kişi Tanrı'nın kendisine vermiş olduğu özgürlük sayesinde ahlaksızlıktan kaçınır, ahlaki doğruluk yönünde hareket eder. Dolayısıyla özgürlük ahlaki yükümlülüğün temelini oluşturur ve kişinin sorumluluğunu ortaya koyar.

Hume ise iradeyi bir eylemi gerçekleştirmeden önce deneyimlediğimiz içsel bir izlenim, arzular ve tutkularla bağlantılı olarak tanımlamıştır. İndirgemiş olduğu izlenimin ise arzularımız ve dürtülerimiz ile ilgili olması sebebiyle akıl irade karşısında herhangi bir etkiye sahip değildir. Hume'a göre akıl başlı başına bir davranışı yönetemeyeceği gibi iradeyi de yönetemez.

Hume özgürlüğü bireyin davranışlarını kendi arzularına, alışkanlıklarına ve tutkularına uygun şekilde gerçekleştirme kapasitesi olarak tanımlar. Onun ahlak felsefesinde zorunluluk kavramı özgürlük kavramıyla ilişkilidir. Doğada olduğu gibi insan davranışlarında da neden sonuç ilişkisi ve zorunluluk bulunur. Özgürlük bu zorunluluğun varlığı altında, kişinin kendi eğilimleri doğrultusunda hareket edebilme yetisidir. Bir eylemin rastlantı ya da dışsal bir zorlama sonucunda ortaya çıkmış olması o eylemin ahlaki olarak değerlendirilemeyeceği anlamına gelmektedir. Ahlaki sorumluluk ancak kişilerin davranışlarının kendi içsel eğilimleriyle mümkün kılınır. Bu bağlamda Hume, özgürlüğün nedensel zorunlulukla çelişmediğini ve davranışlarımızın belirli nedenlere dayanarak, bireylerin tutkularından ve alışkanlıklarından doğmasını özgürlüğün bir şartı olarak kabul eder.

Özgürlük kavramıyla nedensellik ve zorunluluk anlayışını ilişkili tutan Hume'a göre insan eylemleri kişinin karakteristik yapısından ve güdülerimizden, yönelimlerimizden kaynaklanan bir zorunlulukla gerçekleşir. Ona göre doğada bulunan tüm olaylar gibi insan eylemlerinde de nedensellik bulunur. Her bir davranışın belirli bir nedeni vardır ve bu neden kişilerin duygusal yapısına dayanır. Ahlaki sorumluluk ve özgürlüğe dair ise; Hume, eğer bir davranış kişinin güdülerinden kaynaklanıyorsa ahlakilik açısından değerlendirmeye alınabilir, ahlaki yargıya konu edilebilir. Fakat, dışsal bir zorlama ile meydana geliyorsa orada kişinin kendi iradesi dışında bir durum kabul edildiği için ahlakilik açısından değerlendirmeye alınamaz ve ahlaki yargıya konu edilemez. Kişiler zorlanma olmadan kendi doğalarına uygun bir şekilde hareket ettikleri ölçüde özgür sayılırlar. Hume anlaşılabileceği üzere zorunlulukla uyumlu bir biçimde olan özgürlük anlayışı benimsemiştir.

Son olarak karşılaştırmamızı ahlak-siyaset ve ahlak-din ilişkileri açısından her iki filozofunda ortaya koymuş olduğu görüşleri ele alarak tamamlayacağız. Ahlak-siyaset ilişkisi açısından Locke'u ele aldığımızda, onun bu ilişkiyi siyasal hoşgörü kavramı üzerinden temellendirdiği görülür.

John Locke siyasal hoşgörü; devletin dini inanışlar üzerinde şekillenen, yetki ve sınırları çerçevesinde ele almıştır. O, yapılması gereken en önemli şeyin, sivil yönetimin işlerinin din işlerinden kesinlikle ayrılması gerektiği üzerinde durmuştur. Ona göre devletin ruhani konularla ilgili bir yükümlülüğü bulunmamaktadır. Devlet hiçbir bireye herhangi bir inanç ve ibadeti dayatamaz. Onun görevi, sivil hayatı korumak ve geliştirmektir.

Anlaşılabileceği üzere Locke'un ahlak-siyaset ilişkisine dair öne sürdüğü temel sav, devletin görevinin ruhani konularla ilgilenmeyip, kamu yararı gözetmek can ve mal güvenliğini sağlamak, toplumun refahı için hoşgörü ortamını oluşturmaktır. Ona göre siyasal otoritenin görevi, ahlaki düzeni baskı kullanarak değil de, bireylerin haklarının korunmasını sağlamaktır.

Ahlak anlayışının temeline duyguları yerleştiren Hume, ahlak-siyaset ilişkisinin de zeminine duyguları ve faydayı yerleştirmiştir. Ona göre siyasetin amacı, toplumun refahını, huzurunu ve istikrarını sağlamaktır. Buda ahlaki duygularımızla, fayda ilkeleriyle sağlanabilecektir. Yapay erdemler içerisinde önemli bir boyuta sahip olan adalet erdeminin yanı sıra devlete itaat gibi erdemler insan topluluklarının birliğinin

devamı için Hume'un gerekli gördüğü erdemlerdir. Bu erdemler toplum yararı için, süreç içerisinde meydana gelen erdemlerdir. Ahlaki onay da bu erdemlerin sağladığı fayda zemininden beslenir. Bu boyutlar çerçevesinde Hume'un, ahlak-siyaset ilişkisini rasyonel bir zeminden ziyade duygular ve fayda temelli yapı üzerinden ele aldığı yadsınamaz.

Locke dinsel otoritenin sınırlarını belirterek bu ilişkiyi dinsel hoşgörü çerçevesinde temellendirir. Ona göre dinin amacı, kişilerin ruhani egemenliğine hükmetmek değildir. Bireylere, ahlak ve dindarlık kuralları ışığında hayatlarını düzene koymalarını aşılaktır. Ahlaklılık, Tanrısal yasayla uyum içerisinde bulunma ile ilişkilendirilir, fakat bu uyum dışsal bir zorlamaya veya baskıya karşı çıkar. Bu sebeple din kişilerin yaşamlarına yön verir. Kalıcı huzur ve barış ortamının sağlanabilmesi için, bunun hoşgörü anlayışıyla benimsenmiş olması gerekmektedir. Ona göre kişiler, farklı dini inanışlara hoşgörü ile yaklaşmalıdır. Hoşgörü ilkesi bireylerin ve din adamlarının ilkesi haline gelmelidir.

Ona göre inanç dâhilinde gerçekleşen bütün davranışlar ahlaklı olarak ifade edilir. Buda kişilerin Tanrı'nın belirlemiş olduğu kurallara uymasına bağlıdır. O ahlakı dine ya da din adamlarına indirgemeyerek inançlar dâhilinde hoşgörü zemininde bir anlayış sergilemiştir.

David Hume ahlakın, dini inançlardan bağımsız bir biçimde var olduğunu savunur. Ona göre din, kişileri her zaman ahlaki davranışlarda bulunmaya yönlendirmez. Bunun aksine din, dini inanışlar bireyleri batıl inançlara, hurafelere yönlendirir. Ahlakın zemininde insan doğasının duygusal yapısı bulunmaktadır. Hume dini inanışlar çerçevesinde Tanrı'ya dair agnostik bir tutum sergilemiştir. Bu sebeple ahlakın kökeninde ilahi bir kaynaktan aranmasının yanlış olacağından bahsetmiştir. Ahlak, insan doğasının duygusal zeminine dayanır ve din onun için zorunlu bir temel değildir.

Locke, ahlakın kaynağı konusunda deneyime dayanırken, ahlaki değerlendirmeleri aklın ışığıyla Tanrısal yasaya bağlantılı bir şekilde açıklamaya çalışmış ve ahlaki sorumluluğu bireylerin rasyonel yönleriyle ilişkilendirerek, bireyleri doğru ile yanlış akıl yoluyla ayırt edebilen varlıklar olarak ele alır. Buna karşılık Hume'da ahlakın kaynağını deneyime dayandırıp, ahlakı insan doğasının duygusal yapısı ve fayda ile ilişkilendirir. Böylelikle Locke empirizm temelli rasyonel- teolojik

bir model sunarken Hume ise tamamen empirik- duyumcu bir model sunar. Bu bölüm çalışmanın bütününde hedeflenen karşılaştırmalı problemi görünür kılarken aynı zamanda ahlak felsefesinin sadece kuramsal bir temele dayanmayarak bireylerin doğasını ve toplumsal anlayışlarını içerdiğini de göstermiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada aydınlanma filozofları olarak adlandırılan iki empirist filozof olan 17.yy filozofu John Locke ve 18. yy filozofu olan David Hume'un ahlak felsefelerini karşılaştırmalı bir biçimde ele aldık. Ahlak anlayışlarını, ahlakın dayandığı temel, anlayışlarını şekillendiren temel kavramlar ve anlayışlarının toplumsal yönü açısından olmak üzere üç noktadan temellendirmeye çalıştık. Bu iki filozof öncelikli olarak ahlak anlayışlarının dayandıkları zemin açısından ele alındıklarında her iki filozofunda ahlakın kaynağını deneyime dayandırır. Fakat ahlaki yükümlülüklerin belirlenmesinde ve ahlak ile ilgili olan değerlendirmelerin de Locke'un deneyim öncülüğünde Tanrı ve akla da yer verdiği gözlemlenirken, Hume'un ise deneyim ve duygulara dayalı bir ahlak anlayışı geliştirdiği ifade edilir.

Locke, ahlak anlayışının temelinde akla epistemolojik bir kavram olarak yaklaşır, doğuştanlığa dair hiçbir şeyi kapsamayan sadece deney verileriyle işleyen bir yeti olarak yaklaşmış gibi görünse de akla verdiği önem yadsınamaz.

David Hume ise bu anlayışın temelinde akıldan ziyade deneyimin, tutkuların ve duyguların bulunduğunu ifade etmeye çalışır. Filozofa göre ahlaki yargıların temelinde bireylerin rasyonel düşünme yetileri değil duygusal yönelimleri bulunmaktadır.

Ahlak anlayışlarının temelleri bakımından ele almış olduğumuz diğer bir husus ise filozofların haz ve acı kavramları üzerinden geliştirdikleri yaklaşımlardır. Şöyle ki; Locke'a göre ahlaki iyi veya kötü Tanrı'nın koyduğu doğal yasa çerçevesinde şekillenen değerlerdir. Bu değerler kişilerin akıl yetisiyle kavranabilir gerçekliklerdir. Haz veya acı duyuları ise kişilerin eylemlerini yönlendirme de etkili olsa da ahlaki yargıların temeli değildir. Haz, hoşnutluk uyandırması sebebiyle kişileri belirli davranışlarda bulundurmaya yönlendirirken acı ise, hoşnutsuzluk oluşturmaya sebebiyle kişileri kaçınmaya iter. Kişiler doğası gereği hazzı meyillidirler. Buna karşın David Hume'a göre ahlaki yargıların değerlendirilmesinde de rasyonellikten ziyade duygular bulunmaktadır. Ona göre haz ve acı duyuları da kişilerin değerler alanını şekillendiren duygusal deneyimlerdir.

J. Locke ve D. Hume'un ahlak anlayışlarının temel kavramları olan; iyi-kötü, mutluluk-mutsuzluk, erdem-erdemsizlik, irade-özgürlük kavramlarına gelince bu kavramların analizinden çıkan temel yargı şudur ki; Locke ahlaki değerlendirmelerin de ve genel olarak bu kavramları açıklama da teolojiye yer verse de doğalcı bir çerçevede ele almış, direkt olarak kişinin kendi doğasından yola çıkarak tabi yönelimlere vurguda bulunarak işlemiştir. Hume'da ise bu kavramlar fayda ve çıkar zemininde biçimlenen duygu temelli kavramlar olarak ele alınmıştır. Hissedilen hoşnutluk ya da hoşnutsuzluk o davranışın ahlakiliği hakkında bilgi verdiği düşünülmüş ahlakilik; haz veren, hoşnut kılan, erdemli sayılan ve bunun sonucunda mutluluğa ulaştıran olarak görülmüştür.

Her iki filozofun ahlak anlayışlarının toplumsal yönleri açısından değerlendirmeye gelince; ahlak-siyaset, ahlak-din gibi konuları her iki filozofta farklı açılardan ele almışlardır. Locke siyasal otoriteyi; siyasal hoşgörü çerçevesinde sınırlı bir güç olarak görür. Ona göre siyasi otoritenin görevi, kişilerin ruhaniyetleriyle ilgilenmeden sivil hayatı korumak ve kamu çıkarını gözetmektir. Hume'a göre siyasetin amacı fayda ve çıkar zemininde ahlaki duygularımızla toplumun refahını huzurunu sağlamaktır. Burada yapay erdemler kategorisinde yer alan adalet erdemine özellikle vurgu yapmaktadır. Hume, ahlak-siyaset ilişkisini fayda ve çıkar temelinden ele almıştır.

Ahlak-din ilişkisini de dinsel hoşgörü çerçevesinden ele alan Locke'a göre dinin amacı kişilere ahlak kuralları çerçevesinde yaşamlarını düzene koymayı göstermektir. David Hume ise ahlakın din dışında var olduğunu, bilakis din ve dini inanışların kişileri ahlaksızlığa yönelttiğinden bahsetmiştir.

Locke ahlak görüşlerini insan üzerinden yapılandırmaya çalışmış, genel empirist yaklaşımına uygun düşecek bir biçimde temellendirerek ahlakiliğinde doğuştan gelmediğini savunmaya çalışır. Aksine doğuştan gelen ahlak yasalarının kabulü bütün insanların benimsediği evrensel ahlak yasalarının olmasıyla mümkün kılınacağı için, böyle bir şeyin olmadığını savunmuştur. Diğer taraftan ahlak kurallarının da matematik gibi kanıtlanabilir olmasının ifadesiyle ya da bireyin kendi varlığından hareketle Tanrı'nın varlığına buradan da Tanrı'nın buyurmuş olduğu ahlaki kurallara ulaşabilmesi neticesiyle akla dayalı olan bir ahlak anlayışının da savunuculuğunu yapar.

Çalışmanın bütününde hedeflenen karşılaştırma sonucunda her iki filozofun da ahlakın kaynağını deneyime indirgediği görülmektedir. Bununla birlikte ahlaki

değerlendirmeleri açısından Locke'un Tanrısal yasayı ve doğal düzene uygunluğu esas alması onun deneyci yaklaşımının yanında teolojik ve rasyonel unsurlara da önem verdiğinin bir göstergesidir. Böylece, Locke ve Hume'da deneyimci bir zeminden hareket etse de, ahlaki olanın değerlendirilmesi noktasında farklı yönelimler benimsemişlerdir.

Çalışma iki empirist filozof olan Locke ve Hume'un argümanlarını detaylı bir şekilde analiz ederek, filozofların ahlak felsefeleri arasında bulunan temel benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koymuştur. Locke ve Hume, ahlaki değerlendirmelerinde deney, haz ve acı gibi insan deneyimine dayalı bir yaklaşım benimsemeleri bakımından ortak noktalara sahiptir. Bununla birlikte dayandıkları terminoloji ve kullandıkları zihinsel temeller ve pratik yansımalar bakımından farklılık göstermeleri neticesinde Locke deneyim temelli bir anlayışın yanı sıra Tanrısal yasa doğrultusunda teolojik, normatif ve rasyonelliğe de yer verdiği bir ahlak anlayışı sunarken, Hume ise tamamen duygu ve toplumsal fayda temelli bir anlayış sunar.

Her iki filozof da ahlaki evrensel bir zemine oturtmayı amaçlarken Hume bunu kişilerin doğasına ve ortak duyarlılıklara, sempati duygusu üzerinden yapar.

Locke'a göre ahlak, matematiksel doğrular gibi objektifliği ve rasyonelliği de barındırırken buna karşın Hume' göre ahlaki temellendirmeler rasyonel ilkeleri içermeyen, bireylerin doğasında bulunan, onaylama ve reddetme duygusal eğilimlerine dayanan bir sitemdir. Dolayısıyla iki filozofun ahlak yaklaşımları modern ahlak düşüncesinin iki farklı uç noktalarını temsil etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akarsu, Bedia, Ahlak Öğretileri, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1982
- Akarsu, Bedia, Mutluluk Ahlakı, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1998
- Aktaş, Zeki, Farabi ve John Locke'un Ahlak Felsefelerinin Karşılaştırılması, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2018
- Altun Yıldırım, Selcen, David Hume'un Siyaset Kuramı, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Felsefe Anabilim Dalı, Sivas, 2019
- Ayer, Mantık, Doğruluk ve Dil, çev. S. Zihnioğlu, Kabalcı Yayınevi, 2001
- Bircan, Ufuk, "Platonun Ahlak Anlayışında Ruh ve Erdem İlişkisi" Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi Ocak 2023, cilt 22/ 85,
- Cihan, Mustafa, "John Locke'un Ahlak Üzerine Düşünceleri", Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, (10), 2004
- Çelebi, Emin, "David Humeda Zorunluluk ve Özgürlük: Humecu Uzlaştırma" Birinci Uluslararası Felsefe Kongresi Eşitlik Özgürlük ve Kardeşlik. 2010 Bursa
- Çelebi, Emin, David Hume'da Nedensellik Bağlamında Ahlak ve Hürriyet Problemi, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Felsefe ve Din bilimleri Anabilim Dalı, Konya, 2008
- Çelebi, Emin, Mehmet Önal, "İbn Haldun ve John Locke'un Empirik Epistemolojileri Bağlamında Duyu Ötesine Geçiş ve Tanrı Meselesi", 2019 (12)
- Çetin, Ali, "Ahlak ve Kültür Üzerine Bir Değerlendirme", Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16/1, 2016,
- Çetin, İsmail, "John Locke'da Ahlak Kurallarının Kaynağı", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, sayı:6, cilt:6, 1994
- Çetin, İsmail, John Locke'da Tanrı Anlayışı, Esra Fakülte Kitabevi, Bursa 1998
- Dağ, Ahmet, Çağdaş İngiliz-Yahudi Medeniyetinin Oluşumunda David Hume, (birinci baskı), Külliyyat Yayınları, İstanbul 2016
- Dağ, Umut, "John Locke ve David Hume'da Siyasi İktidarın Meşruiyetinin Kaynağı", Felsefe Dünyası, sayı 77 yaz 2023
- Demir, Ali, Etik Kuramlar ve Ahlak Felsefesi, Pegem Akademi, Ankara, 2021
- Dewey John, İnsan ve Ahlak, çev. A. Genç, Remzi Kitabevi, 2010
- Didier, Jean, John Locke, (çev. Atakan Altınörs), Paradigma Yayınları, İstanbul 2009

- Gazali, İhyâu Ulûmi'd-Din, C.3, (Çev. A.Serdaroğlu), Bedir Yayınevi, İstanbul,
- Görünmez, Leyla, John Locke'da Din Ahlak İlişkisi, (Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2018
- Hume, David, Ahlakın İlkeleri Üzerine Bir Soruşturma, say. 1. Baskı, 2019, Merve Menekşe Özer, Adnan Akdağ,
- Hume, David, İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme, (çev. Ergün Baylan), Bilge Su Yayıncılık, Ankara 2020
- Karagöz, Yıldız, Thomas Hobbes ve John Locke'da Siyaset Felsefesi, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1996
- Locke, John, Hoşgörü Üzerine Bir Mektup, (çev. Melih Yürüşen), Liberti Yayınları, Ankara 1998
- Locke, John, Hoşgörü Üzerine Bir Mektup, (çev. Melih Yürüşen), Liberte Yayınları, Ankara 2013
- Locke, John, İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme, (çev. Vehbi Hacıkadiroğlu), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2013
- Locke, John, İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme, C.1, (çev. M. D. Topçu), (3. baskı), Öteki Yayınevi, İstanbul 2007
- Locke, John, İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme, I. Ve II. Kitap, (çev. Meral Delikara Topçu), Öteki Yayınları, Ankara
- Locke, John, Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler, (çev. İsmail. Çetin), Paradigma Yayınları, İstanbul 1999
- Özlem, Doğan, Etik Ahlak Felsefesi, Notos Kitap Yayınevi, İstanbul 2014
- Sağırkaya, Kübra, Doğa Yasasından Ahlaka John Locke, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Felsefe Anabilim Dalı, Erzurum, 2019
- Şener, Habib, John Locke ve David Hume: Din Felsefesi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme, Ötüken Yayınları, Ankara 2014
- Tepe, Harun, "Bir Felsefe Dalı Olarak Etik", Doğu Batı, 1998, sayı:4
- Tunçay, Mete, David Hume Din Üstüne, (4. Baskı), İmge Kitapevi, 1995, Ankara
- Yücel, Gökhan, Modern Ahlak Felsefesi, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2018,